

PADÁNYI BÍRÓ MÁRTON VESZPRÉMI PÜSPÖK MŰVÉSZ- ÉS MESTERKÖRE
(ADALÉKOK A 18. SZÁZAD KÖZÉPSŐ ÉVTIZEDEINEK DUNÁNTÚLI
MŰVÉSZETÉHEZ)

Mojzer Miklósnak barátsággal

A török időkben elpusztult veszprémi egyházmegye újjáépítését 1745 és 1762 közötti püspöke, Bíró Márton fejezte be. Az újjáépítés már két elődje, Johann Otto Volkra (1710–1720) és Acsády Ádám (1725–1744) idejében megkezdődött, kiteljesítője azonban Bíró Márton lett.¹ Püspökségének ideje alatt ő maga és káptalanja, valamint a vele kapcsolatban álló világi kegyurak több száz templomot és plébániát építettek újjá, és emeltettek újként. A püspök mecénási működése az akkor Zala megyéhez tartozó, székhelyül választott Sümeghez kötődött, ahol átépíttette és kastéllá bővítette a korábbi püspöki udvarházat, a romos középkori helyett új plébániatemplomot emeltetett, az általa kialakított udvartartásának tagjai pedig számos jelentős épülettel emelték az addig nem túl jelentős mezőváros képét. Ott élt, onnét szervezte és irányította művészetpártolásának másfél évtizednél is hosszabb idején az egyházmegye minden ügyét, minden építkezését, és mindehhez művészek és mesterek sokaságát foglalkoztatta.²

Az építkezésein általa alkalmazott művészek és mesterek csak kis részben voltak sümegiek, többségükben olyanok, akik Bíró püspök hívására, a tőle kapott megbízások alapján telepedtek meg ott. Voltak azonban olyanok is, akik csak egy-egy feladat megoldására fordultak meg az új püspöki székhelyen. A nagy kiterjedésű egyházmegye területén folytatott építkezések helyszínei azt is megkövetelték, hogy az azokhoz közeli, más művészeti központokból alkalmazzon megfelelő iparosokat, ezért Veszprém, Fehérvár, Keszthely, a távolabbi Zirc és Pápa mesterei szerepelnek az általa végeztetett egyházi és világi építkezéseken. Mellettük megjelentek messzebről érkezett, pesti, sőt bécsi művészek is. A szellemi központ azonban Sümeg maradt, Bíró Márton szeretett városa.

Várának a 13. század második felében, közelebbről nem ismert időben történt megépítése óta Sümeg a veszprémi püspökség Zala megyei birtokainak központja volt, ugyanakkor Veszprém mellett a 18. század második feléig a Dunakanyartól a Drávaig húzódó egyházmegye egyik jelentős földesúri központja. Püspökei a középkortól kezdve sokszor megfordultak várában és az az alatti kúriában, a 16. század közepéig azonban csak időlegesen és átmenetileg.³ 1552-től, amikor Veszprém török kézre került, vára kisebb megszakításokkal a püspökök állandó lakóhelye lett, olyannyira, hogy a 17. század közepén az ott székelő Széchényi Györgyöt kortársai már nem veszprémi, hanem sümegi püspök címmel illették.⁴

A település felett emelkedő várat Veszprém 16. századi elvesztését követően megerősítették, a kor követelményeinek és püspökei társadalmi helyzetének megfelelően átépítették. Az ősi székhely, Veszprém középkori művészeti központ szerepét azonban így sem vehette át, erre az addigra protestánsná lett országban az egykor nagy kiterjedésű püspöki javak jelentős részének elvesztésével és török hódoltság alá kerülésével nem volt lehetőség. A megmaradt csekély egyházi birtok jövedelmét felémésztette a sümegi vár és őrségének fenntartása.⁵

A püspökök a török kiűzése után sem költözhetek Veszprémbe, mert annak várába a sümegi-vel együtt császári őrség került. Ott a középkorból származó püspöki palotában sokáig a német–oszt-rák várparancsnokok laktak. Az ezt megelőző kuroc időkben a sümegi várból is kiszorultak a veszprémi püspökök. A 18. század első felében abban a sümegi, a vár alatti épületben laktak, amelyet 1650 körül az említett Széchényi György püspök kezdett építtetni, s a 17. század utolsó évtizedeiben utódai

bővítették tovább.⁶ Itt élt, amennyiben egyéb elfoglaltságai miatt nem Bécsben vagy Pozsonyban tartózkodott, 1710 és 1720 között Johann Volkra, 1725-től pedig 1744-ig Acsády Ádám püspök, bár az utóbbi többet időzött a számára kedvesebb Pápán, ahol családi örökségű háza volt.⁷ Veszprémet végleges püspöki székhelyé Bíró Márton sem tette, helyette az akkor Zala megyéhez tartozó, a közép-kor óta püspöki birtokban levő Sümegen alakította ki új székhelyét.

Bíró Márton 1745 márciusában nevezte ki Mária Terézia királynő veszprémi püspökké (1. kép). Egy hónappal később már Sümegre költözött, ugyanis kezdettől rossz viszonyban volt a protestáns többségű Veszprém városával, a megyével és korábbi ellentétei voltak káptalanjával is. Veszprémmel és annak egyházi és világi szervezeteivel egyébként több mint két évtizeddel korábban került kapcsolatba. Batthyány Lajos gróf kegyúri támogatásával 1723-ban először a Fejér megyei Bicskén volt plébános, 1728-ban pedig ugyancsak az ő támogatásával kapta meg a felsőörsi prépostságot, amellyel veszprémi kanonoki stallum járt. 1733-ban Acsády Ádám püspök veszprémi főesperessé, a következő évben püspöki helynökké nevezte ki, amellyel a nagy kiterjedésű egyházmegye kormányzója lett. Sümegen valószínűleg 1728-ban járt első alkalommal, amikor ott tartott prédikációt.⁸

1745-től 1762-ben bekövetkezett haláláig – amint arról már szó esett – püspökként Sümegen élt, onét irányította egyházmegyéjét, sőt a püspöki birtokokat is, azok barokk kori újjászervezését, valamint minden addiginál szélesebb körű építési programját, templomok, plébániák, gazdasági épületek emelését. Nevéhez Pilis megyétől Somogyig és Zaláig számtalan új templom építése és régebbi helyreállítása fűződik.⁹ Építésükhöz állandó székhelyén, Sümegen teremtette meg a mestereknek azt a központját, ahol az ő elképzelései nyomán születtek meg a tervrajzok, és ahonnan azok megvalósítására küldte szerte egyházmegyéje falvaiba a szolgálatában álló vagy valamelyik szomszédos nagybirtoktól kölcsönként kőműveseket, ácsokat, kőfaragókat, asztalosokat, festőket és egyéb iparosokat, nem egy esetben máshonnan szerződöttest művészeket.¹⁰

* * *

Uradalmi központként Sümegen Bíró Márton oda-költözése előtt is volt olyan, bár nem számottevő iparos réteg, amely az uradalom esetleges szükségletei mellett a környék építési igényeit is elláthatta. 1710-ben jegyezték fel Bandl János sümegi kőfaragó nevét, akinek ekkor – az egyébként korábban Sümegen székelő Széchényi Pál veszprémi püspök

Pozsonyban történt halálát követően – kérte a sümegi ferences házfőnök kolostora templomában végzett munkájáért járó, de elmaradt fizetését.¹¹ Bandl kőfaragó munkásságáról egyéb adat nem maradt, ezért sem a sümegi ferences kolostorban, sem esetleg másutt végzett munkája nem ismert. Bíró Márton Sümegre költözése előtt Bandl személyén kívül még két helyi mesterről maradt tudósítás: a Sümegtől északra fekvő Hosztót falu középkori eredetű katolikus templomának újjáépítésére 1739-ben szerződött két sümegi mester, Fux Mátyás kőműves és Kerbt Boldizsár ács.¹² Ugyancsak Bíró Márton Sümegre költözése előtt, 1744-ben jegyezték fel az ismeretlen helyről, feltételezhetően osztrák területről való Paul Mojsér kőműves nevét, aki Acsády püspök költségén a ferences templom jelenlegi kőburkolatát készítette.¹³

Bíró püspök Sümegre érkezése évében, 1745-ben az említett három mester mellett alig volt számottevő építőiparos Sümegen, ezért idegenből kellett hozatnia. A ferences kolostor templomának Csodás Szűz Mária-oltárát a Kőszegről szerződöttest Johann Georg Kajser „arcularius”-szal és Valentin Fancz „pictor”-ral restauráltatta, a templom szentélyét pedig a szintén idegenből, ismeretlen helyről hozatott Joseph Wagenmeisterrel festette ki.¹⁴ Két évvel később, 1747-ben azonban a kastély építésén már valószínűleg helybeli vagy itt megtelepedett, név szerint ismeretlen kőművesnek, ácsoknak, mészégetőnek és téglavetőnek, lakatosnak és kovácsnak, kötélgyártónak és asztalosnak, üvegesnek, a keszthelyi kőfaragónak és a „pápai olasz”-nak fizetett Gindl Ferenc püspöki provizor.¹⁵

Az egyébként akkor nem jelentős Sümeg mezőváros Bíró Márton szervező tevékenysége nyomán vált a 18. század középső évtizedeiben nemcsak a veszprémi egyházmegye, hanem a Dunántúl egyik számottevő szellemi és művészeti központjává. A környékbeli birtokos nemesség közül soknak volt háza korábban is ott. 1745 után új iparosok betelepítése mellett a püspöki udvartartás és az egyházi nagybirtok irányítása is megkívánta, hogy azok vezetői itt telepedjenek le. Ennek nyomán sorra felépültek azok a ma már többnyire eklektikus vagy jellegtelen homlokzatokkal rendelkező, belsejünkben azonban sok barokk részletet tartalmazó, részben földszintes, részben emeletes házak, amelyeknek építetői között ott volt a Somogyban és Zalában birtokos Tallián Ignác tábornok, Spissich János zalai alispán, a vas-zalai nagybirtokos Mezőszegedi Szegedy és a Szentgyörgyi Horváth, a környékről pedig több más mellett a Barcza, a Bogyay, a Gyömöre, a Hertelendy, a Kisfaludy, az Oszterhueber jómódú köznemesi család, Beck

Sándor püspöki jószágkormányzó, Árvay József és Sándorffy Sándor uradalmi ügyvéd, Bodor Mihály „udvari praefectus”, Gindl Ferenc uradalmi provizor és még többen mások. Rajtuk kívül megfordult még a mezővárosban a püspöki udvar állandóan változó vendégserege, az egyházmegye területére eső Pilis, Fejér, Veszprém, Zala és Somogy megye előljárói, nemessége. A nagy kiterjedésű egyházmegye ide utazó papsága megpezsdítette a korábban falusias jellegű, csendes kisváros életét, nem is szólva a Márton-napi ünnepekről, ahol a dunántúliakon túlmenően az ország más részeiből is bőven érkeztek főpapi, főúri és nemesi vendégek.¹⁶

A püspök nagyszabású, szinte szenvedélyes építető tevékenysége mindezek ellenére jóval korábban kezdődött, és nem Sümegen indult. Az 1730-as években felsőörsi prépostként és egyben veszprémi kanonokként építette újjá a kegyúr Batthyány Lajos kancellár támogatásával Felsőörs Árpád-kori templomát, és emeltette hozzá a ma is álló, Batthyány-címerrel díszített prépostsági házat. A veszprémi várban felépítette az egyik legkorábbi kanonoki házat, végül pedig az 1740-es évek első felében a szintén ma is álló nagypréposti palotáját.¹⁷ A felsőörsi templom és a prépostház esetében, amelyeknek akkori formája és építészeti kialakítása falusi viszonylatban kiemelkedő, feltételezhetően Batthyány kancellártól kért mestereket alkalmazott, Veszprémben pedig helybelieket, azok személye és neve azonban ismeretlen. Püspöki kinevezésével lehetőségei megváltoztak, és megkezdhette azt a nagy építési programot, amelyet halála után utódaira hagyott, és azt azok folytatták.

* * *

A 18. század középső évtizedeire a török hódoltságot követően az addigra gazdaságilag megerősödött katolikus egyház a világi nagybirtokok módjára mindenütt saját kezébe vette építkezései irányítását. Így történt ez Bíró püspöksége idején a veszprémi egyházmegyében is. Az egyházi építkezések feladatai közé az egyházmegyei központok székesegyházainak, püspöki palotáinak és kastélyainak, papképző intézményeinek, tisztségviselői lakóházainak, a központokon kívül pedig a falvak kegyúri templomainak, plébániáinak és iskoláinak, a püspökségek birtokain a mezőgazdaság épületeinek emelése tartozott.

Mindezek létrehozása érdekében a világi nagybirtokokhoz hasonlóan sok egyházmegyében hoztak létre önálló püspöki építési szervezetet, állandóan alkalmazott mesteremberekkel és az azok munkáját irányító építési hivatallal, amelynek élén építési felügyelő állott. Ilyen egyházi építési hiva-

1. Bíró Márton püspök arcképe a sümegi plébániatemplom karzatának hátfalán, az 1938. évi tisztítás közben.
Franz Anton Maulbertsch műve, 1757–58.
Postai levelezőlap, 1938

tal és munkaszervezet működött az egri, a váci, a nagyváradai püspökség, később az esztergomi érsekség területén.¹⁸ A veszprémi egyházmegye a mai ismeretek szerint nem rendelkezett önálló építési szervezettel, a püspökség gazdasági iratainak 20. század eleji pusztulása miatt annak esetleges létezése nem állapítható meg.¹⁹ A témához tartozó források ismeretlensége következtében úgy tűnik, az újjáépítés munkáját maga Bíró Márton és elődei saját maguk szervezték és irányították.

A veszprémi egyházmegye újjáépítését már Bíró Márton elődei megkezdték, építenivaló azonban maradt, mert a templomok és a plébániák a török hódoltság alatt és az azt követő háborús időben nagyobbrészt elpusztultak. A papság létszáma is alacsony volt. A 16. század közepére az egyházmegyéhez tartozó Somogy megyében egyetlen katolikus pap, egyetlen plébánia sem létezett, viszont ugyanott száz protestáns lelkész működött. A 17. század-

ra a helyzet hasonló volt az egyházmegye területén. 1681-ben tizenkét katolikus pap működött ott, s továbbra is száz protestáns lelkész.²⁰ A török kiűzését követően, 1700 és 1711 között Széchényi Pál püspök tizenegy plébániát szervezett újjá, az őt követő Johann Volkra tizennyolcat. Mindez az elpusztult és többségében templomos, kétezernél is több középkori faluhoz viszonyítva elenyésző volt. Acsády Ádám püspök 1732-ből ismert szentszéki jelentése szerint az egyházmegye területén ismét csak hét katolikus plébánia működött, viszont 141 református lelkészseg. Ő maga 40 új templomot építtetett, és 36 templomot javíttatott. Püspöki széke elfoglalását követően még Bíró Márton is azt jelenthette a pápának, hogy a terjedelmes veszprémi egyházmegyében nincs több 70 katolikus plébániánál, a protestáns papság létszáma azonban háromszázon felül volt.²¹ Az építkezések száma Padányi Bíró Márton tizenhét évi püspöksége idején nőtt addig nem ismert módon 48 új plébániával, 88 új és 109 helyreállított templommal.²² A püspök egyházmegyéje területén minden templomépítéshez 300 forint készpénzzel járult hozzá, amint ezt 1756-ban a zalai Balatoncsicsó és a somogyi Csököly plébánosaihoz írott leveleiből megtudható.²³

Építtető tevékenységének első emlékeként püspöki kinevezése után mintegy másfél esztendővel, 1746 karácsonyát megelőzően Veszprémben kelt Bíró Mártonnak az a levele, amelyben megköszönte addigi támogatójának, Batthyány Lajos kancellárnak, hogy korábbi kérése alapján „körmendi expertus Ingenieurjét és kőműves Mesterét” felajánlotta „az Egerszeghi Templomnak általam újra leendő föl építtetésére”. Azonban „az itt való kőműves Mesterelem ... ez előtt egynéhány napokkal Egerszegen azon Templomot delineálván, az obriszt bé adta”, korábbi kérését tehát visszavonta.²⁴ A levél szerint egész egyházmegyéjére kiterjedő építési programjának megvalósítása érdekében először korábbi pártfogójához, Batthyány kancellárhoz fordult segítségért. Annak ugyanis az 1730-ban megindított körmendi kastélyépítéshez már rendelkezésére állott az ottani, erre a célra létrehozott uradalmi építési hivatala, élén az azt vezető és név szerint is ismert Joseph Giessl mérnökkel, valamint Johann Michael Albel vezető uradalmi kőművesmesterrel.²⁵ 1746. október közepe körül azonban már Bíró Mártonnak is volt olyan kőművesmestere, aki kedve szerint készítette el az általa elképzelt egerszegi templom tervét.

A név nélkül említett, „itt való kőműves Mesterelem” személyét a művészettörténeti szakirodalom a levél keltezési helye alapján veszprémi mesternek

véli, s miután az 1740-es évekből a levél közlése idején az egyetlen ismert ottani mesternév Tiethardt József kőművesmesteré volt, az egerszegi templom tervezőjét – egyes esetekben ugyan csak feltételelesen – vele azonosította.²⁶

Tiethardt személyéről, főleg azonban működéséről nem sok tudható. 1759-ben bekövetkezett halála előtt harminc évig élt Veszprémben, ahol eleinte kőműveslegény, később pallér, végül mester volt. A várnegyedben volt lakóháza, amelyet ő építtetett.²⁷ 1749 körül Bíró Márton püspök vele állíttatta helyre a mai Gizella-kápolnát, amelyet addig a szeminárium borospincéjének használtak,²⁸ később azonban, a jelenlegi püspöki palota építése idején alaposan átformáltak. 1750 körül, amikor a Bíró püspök által emeltetett, mai Szentháromszobor helyén álló két házat lebontották, a győri jezsuiták köztük levő épületét Tiethardt becsülte fel a helybeli Engszler ácsmesterrel együtt. Ez alkalommal mérették fel vele a várbeli piaristák a ferencesektől északra fekvő telküket²⁹ 1754-ben, 1759-ben pedig szintén a piaristák azt a korábbi, a püspöki palotával szomszédos telket, amelyért Bíró Márton pert viselt ellenük.³⁰ 1753–54 fordulóján mérte fel a püspök megbízásából a létesítendő megyeháza telkét, 1756-ban pedig megbecsülte azt.³¹ Ugyancsak 1756-ban vett részt a székesegyházon folyó – ma már ismeretlen – építési munkában is.³² Bizonyosan az ő munkája volt a régi megyeházának és a piaristák korai iskolájának terve, amelyeknek építését haláláig vezette, de amelyeket később lebontottak, illetve átépítettek.³³ A jelenleg álló veszprémi épületek között egyetlen sincs azonban, amely az ő munkájának tartható, csupán annyi tudható róla, hogy ő volt a tihanyi bencés kolostor 1750-es években végzett munkáinak építésvezető pallérja.³⁴

Tiethardt fennmaradt, 1759. október 12-én kelt végrendeletében több adósa szerepel, köztük Jáger János és Kruicz kőművesmesterek, s végül a „Berényi Jesoviták”.³⁵ Jáger és Kruicz kőművesek minden bizonnyal veszprémi mesterek voltak, adósságuk közös munkából vagy kölcsönből eredhetett. A vörösberényi jezsuiták adóssága származhatott nekik végzett munkából, akár ott, akár Veszprémben. Ebben az esetben részt vehetett a veszprémi Kónygy Ferenc vagy 1753-ban a szintén veszprémi Torkovits kőművesmester által végzett – a jelenlegi plébániatemplom helyén állt vörösberényi kápolna, vagy akár a Vörösberény környéki jezsuita birtok 1750 körül már elkészült, a templom mellett ma is álló emeletes jószágkormányzói házának építésében.³⁶

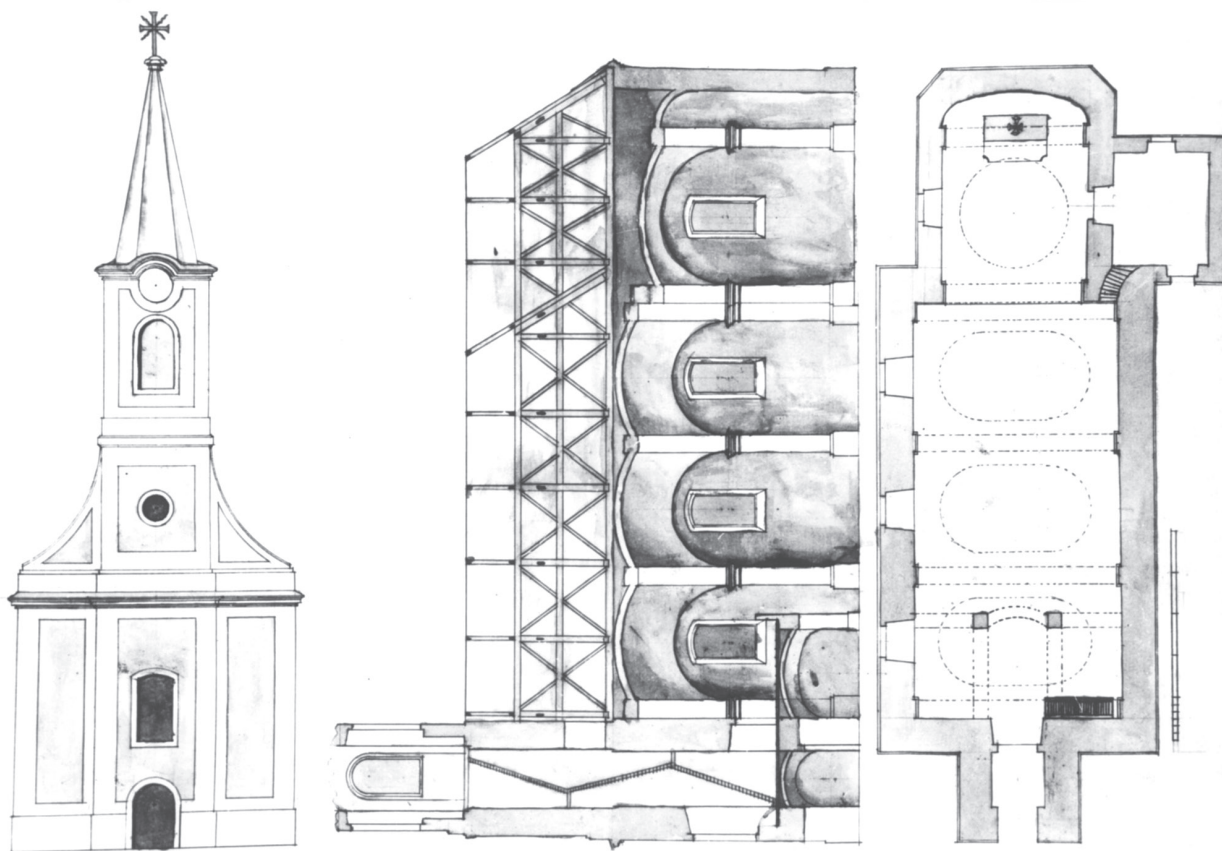
Az Acsády Ádám püspök által 1738-ban Veszprémben emeltetett püspöki ház, Bíró Márton 1733-ban készíttetett kanonoki háza, az ugyancsak ő általa építtetett és 1741-ben befejezett nagyprépos-

ti ház, valamint az 1751-ben épült Dubniczay-ház szerzősége még feltételesen is alig tulajdonítható Tiethardtnak, akárcsak a zalaegerszegi templomé vagy a sümegi püspöki kastélyé – a szakirodalomban több helyen szereplő ottani közreműködését ugyanis egyetlen ma ismert adat sem támasztja alá.³⁷ Az öt épülettel kapcsolatosan az azokat tervező és építő személyére semmilyen eddig ismert forrás nem áll a kutatás rendelkezésére, az erre vonatkozó feltételezéseknek nincs döntő bizonyítéka.³⁸ Tiethardt József Veszprém városi mesterként a fentiek alapján aligha lehetett Bíró Márton püspöki építőmestere, mint ahogyan a rendelkezésre álló adatok szerint sem Bírónak, sem a püspökségnek nem volt Veszprémben állandó kőművese.

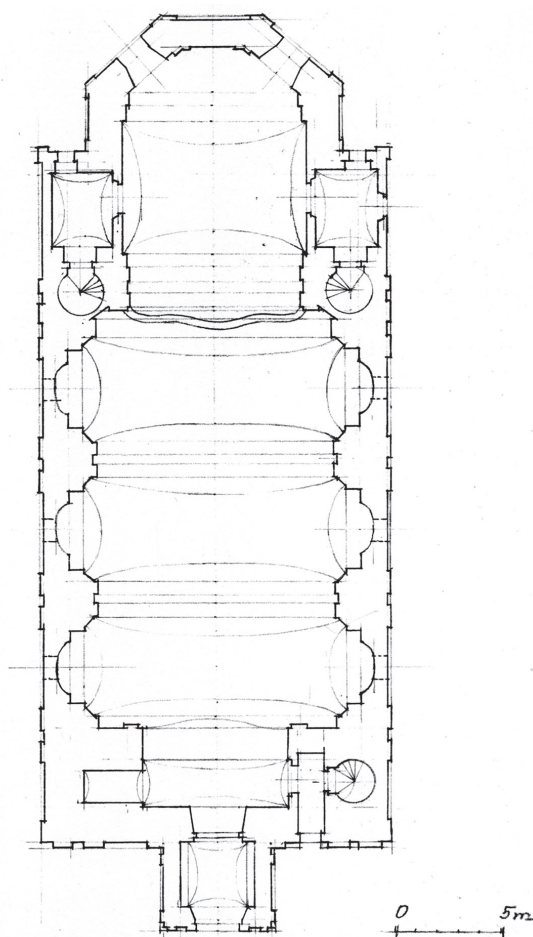
1753. év végén Sümegen kelt levelében a veszprémi várban építendő megyeháza telkének felméréseivel kapcsolatban a püspök azt kérte Nemeskéri Kiss Sándor alispántól, Tiethardttal úgy készíttesse el a megyeháza telkéről készülő rajzot, hogy a következő év első napjaiban a magával vitt sümegi kőművesével együtt Veszprémbe utazva ő azt már láthassa.³⁹ Ebben a Sümegen írott levelében szerepel újból a püspök által említett „itt való Kőművesem”. A kifejezés azonos az 1746-ban Batthyány kancellár-

hoz Veszprémből írt levélben olvashatóhoz. A hét esztendővel későbbi kifejezés azt bizonyítja, hogy Bíró Márton püspök kőművese az 1740-es évek közepétől a sümegi mester volt. Az a szakirodalomban elterjedt adat, amely szerint Veszprém városa és a megye, valamint Bíró Márton építőmestere – bár több alkalommal foglalkoztatta – Tiethardt József lett volna, nem állja meg a helyét.⁴⁰

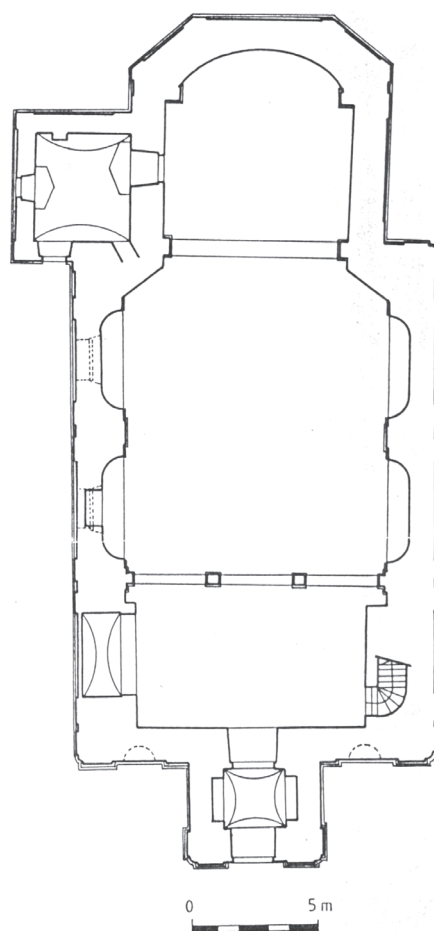
Bíró Márton sümegi kőművesmesteréről további adatok is szólnak. 1759-ben Devecser földesura, Eszterházy Károly egri püspök levélben kérte Bíró Mártontól annak kőművesét, a „Murarius Magister Sümegiensis”-t, az általa tervbe vett új devecseri templom felépítéséhez.⁴¹ Ettől kezdve 1762 tavaszáig szerepel a mester a pápa–ugod–devecseri Eszterházy-uradalmak számadáskönyveiben, sőt később, 1772-ig is számtalan alkalommal fordul elő annak további építkezéseiben, még a pápai kastélyán is.⁴² Művészettörténeti kutatása során Cs. Dobrovits Dorottya állapította meg, hogy „a devecseri templomot kétségtelenül a sümegivel azonos mester építette,” és hogy „ugyanő építette Csököly, Nyírad,

2. Kővágóörs, plébániatemplom, Paul Moser Maurer Meister in Symegh aláírással, 1774.
Forster Központ, Műemléki fotótár, ltsz. 86.545

3. A sümegi plébániatemplom alaprajza.
A szerző felmérési rajza

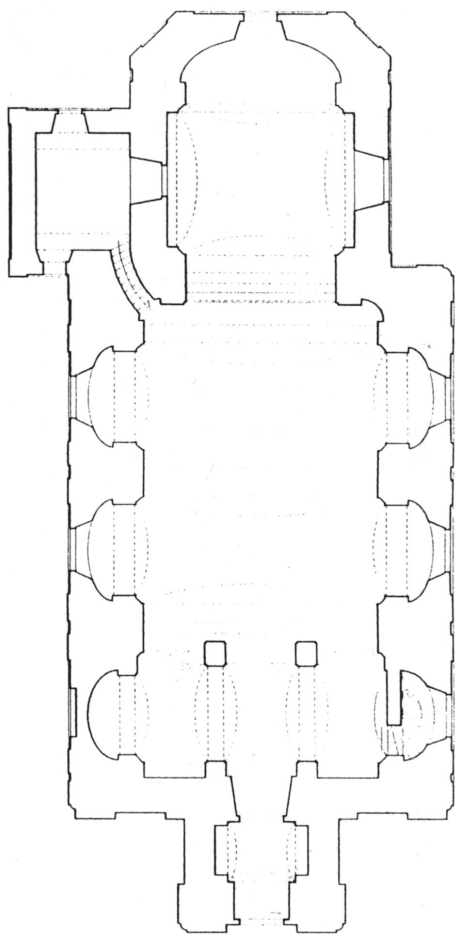
4. A nyirádi plébániatemplom alaprajza.
Cser István felmérési rajza

Monostorapáti templomát, valamint Alsópáhokét, Nováét és Balatonszabadiét, sőt valószínűleg neki tulajdonítható a sümegi püspöki kastély építése is”.⁴³ Az ő működéséhez köthetők a sümegi uradalom gazdasági épületei, közöttük a vár alatt ma is álló lóistálló és a település déli szélén levő tehénistálló, a hozzá tartozó melléképületekkel együtt. A „Murarius Magister Sümegiensis” tevékenysége szerinte a pápa–ugod–devecseri uradalmak 18. századi építkezésein – ahogyan ő írja – addig „jóformán ismeretlen” volt. A „mester nevét mindeddig nem sikerült tisztázni” – írta ugyanakkor, bár kutatásai során sümegi kőművesmesterként ő fedezte fel Paul Mojsér mester nevét.

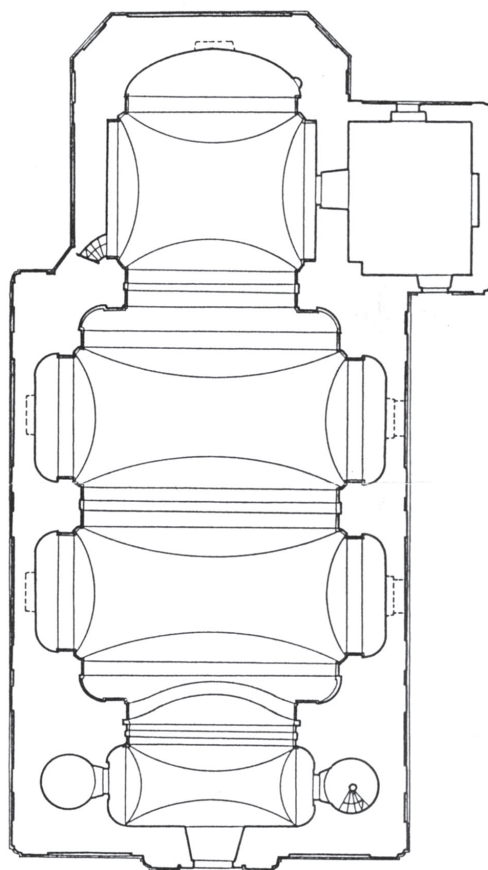
A sümegi püspöki kastély kápolnájának építésére 1751-ben szerződöttetett Paul Mojsér kőműves – vagy ahogyan saját kezű aláírásain több alkalommal olvasható, „Paul Mojsér Maurer Meister” – személyével való azonosítást azért zárta ki, mert annak „fennmaradt tervei, többek között a kővágóörsi r. k. templom, lényegesen egyszerűbb, mesterünk stílusával nem egyező vonásokat mutatnak”.⁴⁴ Paul

Mojser kőművesmesternek a valóban igénytelen épületet ábrázoló kővágóörsi templomtervén kívül sajnálatos módon nem maradt egyéb ismert rajza (2. kép). Fennmaradt terveiről tehát nincs szó, egyetlen tervből pedig aligha vonható le általánosítható következtetés, abból semmiképpen nem állapítható meg tervezőjének képessége.

A „sümegi mester”-ként ismert kőműves személyének azonosítási lehetősége Bíró Márton és az őt követő, 18. századi veszprémi püspökök, Koller Ignác (1762–1773) és Bajzáth József (1777–1802) nagyobb részt feldolgozatlan és közöletlen levéltári hagyatékában található meg. Annak kutatását még az 1930-as években az a Pfeiffer János veszprémi kanonok, későbbi nagyprépost – a veszprémi püspökség papságának és több jelentős 18. századi építkezésének ismert feldolgozója és közlője – végezte el, akinek erre vonatkozó feljegyzései a kor építészete másik neves kutatójának, Révhelyi Elemérnek a tatai Kuny Domokos Múzeumban őrzött hagyatékában maradtak fenn.⁴⁵ Ott Pfeiffer János négy és fél oldalnyi, aláírásával hitelesített saját kezű kéz-

5. A balatoncsicsói plébániatemplom alaprajza.
Cser István felmérési rajza

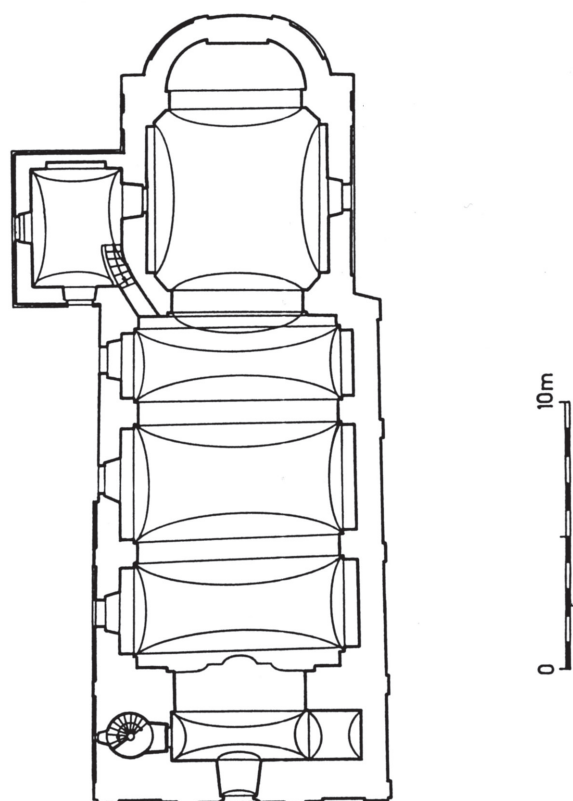
6. A szentbékállai plébániatemplom alaprajza.
Cser István felmérési rajza

írásában olvashatók a név szerint megnevezett sümegi mester, Paul Mojsér munkásságára vonatkozó adatok. Eszerint a „sümegi mester”-nek tulajdonított, Padányi Bíró Márton püspök által építtetett Somogy, Zala és Veszprém megyei templomokat, a Cs. Dobrovits Dorottya által említett sümegit (3. kép), monostorapátit, nyirádit (4. kép), novait, alsópáhokit és csökölyit valóban Paul Mojsér tervezte és építette, sőt oda sorolható a balatoncsicsói (5. kép) és a szentbékállai (6. kép) templomok építése is.⁴⁶

A „sümegi mester”-nek nevezett kőműves Paul Mojsérral való azonosítására további adatokat tartalmaznak a Révhelyi-hagyatékekben található, ugyancsak Pfeiffer Jánostól származó feljegyzések. Padányi Bíró Márton halála után a részben Koller Ignác, részben Bajzáth József püspöksége idején, 1772–1774-ben épült alsópáhoki templomot a sümegi mesternek nevezett Mojsér építette, és 1774-ben a sümegcsehi plébániatemplom bővítése is a sümegi mester, „Mózer Pál” – ahogyan Pfeiffer „magyarítva” írta – tervei szerint készült.⁴⁷ A rit-

kábban Mosernek, általában azonban Mojsérnek nevezett mester tervezői műve az ugyancsak Bíró Márton halála után bekövetkezett püspöki székiüresedés idején Balatoncsicsó kamarai költséggel felépített jelenlegi temploma, amelyet 1774 és 1780 között a veszprémi Fast Ferenc kőművespallér nyolc legénnyel épített.⁴⁸ Ugyanebben az időben, szintén Mojsér tervei alapján Faigl György kőművespallér vezette a nyirádi templom építését,⁴⁹ Oberhauser Pál pallér pedig 1786-ban a szentbékállait, amelyet 1777-ben kezdtek meg, de csak 1799-ben fejeztette be már más mesterrel Bajzáth püspök.⁵⁰ Az utóbbi építésében részt vállalt a szintén földbirtokos Eszterházy Károly egri püspök és Nemeskéri Kiss Ferencnek, Bíró Márton korábbi veszprémi alispánjának özvegye, Eszterházy Károly pedig Pápáról Schwedt János kőművest és egy meg nem nevezett ácsot küldött az építkezéshez, amelyen ismeretlen helybéli kőfaragó is dolgozott.⁵¹

Az eddigi kutatásban fel nem használt adatok között akad egy Paul Mojsér személyéről szóló, amely még a Bíró Márton Sümegre költözése előtti

7. A lesencetomaji plébániatemplom alaprajza.
Cser István felmérési rajza

időből származik, amint arról fentebb már volt szó. 1744-ben eszerint ő rakta le Acsády Ádám püspök adományából az ottani ferences templom jelenleg is meglévő kőburkolatát.⁵² Acsády az előtte levő évben készítette a templom ma is álló, nagyméretű és fából faragott főoltárát Richter Ferencsel, a karmelita szerzetes Domonkos testvérrel.⁵³ Őt Győrből, az ottani karmelita kolostor priorjától kérte el 1742 szeptemberében a püspök, a vele dolgozó műhellyel együtt. Nem kizárt, hogy Mojsér ezzel a műhellyel, akkor és onnét került Sümegre, ahol 1745-ben, Bíró püspök odaköltözése idején már családjával együtt lakott, és saját házzal rendelkezett.⁵⁴ Egy további adat szerint Mojsér személyével azonosítható az az 1745-ben – vagyis már Bíró Márton idejében – Gindl Ferenc püspöki provizor elszámolásában szereplő, név szerint meg nem nevezett kőműves is, akinek abban az évben több alkalommal fizettek a püspöki kastély építésén végzett munkájáért.⁵⁵

A felsoroltakon kívüli, további munkásságára vonatkozó adatok között „Sümegi kőműves mester”-ként említi Nedeczky Károlynak és feleségének, Tóti Lengyel Krisztinának, a Sümegtől délre fekvő Lesencetomaj földesurainak Bíró Mártonhoz 1747-ben írott levele, amelyben azt kérték, küldje el hozzájuk őt, mivel nekik nincs megfelelő kőművesük.

A püspök latin nyelvű válaszában azt ígérte, „meum ordinarium murarium alias magistrum in arte sua bene peritum” elküldi, hogy delineaálja az általuk oda elképzelt templomot (7. kép).⁵⁶ Hasonló módon említi a veszprémi püspökség somogyi birtokainak karádi intézője Bíró püspökhöz 1756-ban intézett levelében is: „Kaposvári kőműves mester, aki az Veszprémi kutat reparálta, alázatossan könyörög, ha a sümegi mester magára nem vállalhatná, nékie a templom (t. i. a csökölyi) munkáját meg engedni méltóztassák. Ki is az delineaíójával megh fog jeleni.”⁵⁷ A csökölyi templom tervét végül mégis a sümegi Paul Mojsér készítette el, ahogyan azt a sümegi, novai és a monostorapáti templomokkal rokon alaprajzi elrendezése, főként azonban főhomlokzata egyértelműen bizonyítja. További adatok szólnak arról, hogy a pápai tisztartó Eszterházy püspökhöz 1769-ben írott levele szerint a sümegi mester a devecseri „Plébánia ház delineaíóját szálláson hagyta”.⁵⁸ Az ismert adatok alapján a devecseri plébániatemplom (8. kép) tervének elkészítése és a pápai kastélyon való közreműködése mellett a devecseri plébánia ma is álló épülete is az ő terve alapján épült fel. Mojsér művei közé sorolható még a Bíró püspökkel szoros kapcsolatban álló, mecénatúrájában több helyen osztozkodó somogyi földesúr, Tóti Lengyel Lajos – a fentebb szereplő Nedeczky Károly lesencetomaji földbirtokos sógora – által építtetett, családjáról elnevezett szentgyörgyhegyi Lengyel-kápolna, s azon kívül még minden bizonynyal több, a kutatás hiányában ma még ismeretlen dunántúli templom, plébánia és egyéb épület.

A fenti adatok alapján a püspökével Veszprém-ben is megforduló Paul Mojsér kőművesmesterral tervezte és építtette Padányi Bíró Márton a délzalai Novától, a Keszthelyhez közeli Alsópáhoktól Balatoncsicsón, Szentbékállán, Monostorapátin, Nyirádon és Sümegen át a somogyi Balatonszabadiig és Csökölyig az általa emeltetett, ma is álló templomokat és plébániákat. Közülük nem egyet később, Bíró püspök halálát követően utódai építtettek fel vagy fejeztettek be Mojsér tervei alapján. Ő tervezhette és emelhette egyébként azokat a plébániaházakat is, amelyeket Bíró Márton 1756 tavaszán a Helytartótanácsához intézett levelében mint általa építtetettek említ, s amelyek közt Balatoncsicsó, Hajmáskér, Kislód, Nyirád, Ősi, Sümegcsehi és Vanyola falvak neve szerepel.⁵⁹

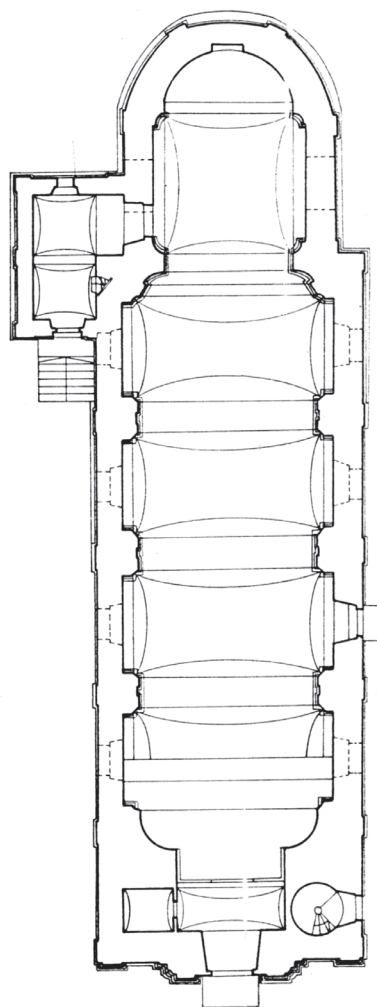
A lesencetomaji és az említett devecseri templom, a devecseri plébánia és a pápai kastélyon végzett, közelebről ismeretlen munka ugyanakkor arra példa, hogy a szomszédos mecénás földesurak saját kegyúri templomaik, plébánia- és más épületeik tervezésére és megépítésére kérték kölcsön Mojsér mestert, ott azonban nem a Bíró Márton ál-

tal emeltetett épületeken megszokott alaprajzok figyelhetők meg. Utóbbi annak a bizonyítéka, hogy egy-egy épület alaprajza és külső megjelenése nem csupán tervezőjének építészettségétől, hanem azal együtt legfőképpen az építető igényességétől s nem utolsósorban anyagi lehetőségeitől függhet.

Paul Mojsér a sümegi plébánia keresztelési anyakönyveiben 1745 és 1760 között négy alkalommal szerepel szülőként és tizenötször keresztszülőként, feleségével, Anna Maria Prögerrel együtt.⁶⁰ Gyermekük nem ismertek, az ő leányuk lehetett azonban az a Clara Moserin, aki 1781-ben kötött házasságot Johann Hoffpauer vagy Hofbauer nevű kőművesel Zircen, az ottani kisebb, a Bakonykoppány és a Fejér megyei Hercegfalva templomának építőjével.⁶¹ Mojsér a mezőváros 1770. évi összeírásában az egyik legnagyobb, évi 300 forintos jövedelemmel rendelkező iparosként szerepel hatfős háztartásával.⁶² Az 1744-től ismert mestert utoljára 1774-ben említették, ekkor vagy az ezt követő években Sümegen hunyhatott el, ahol részben a plébánia anyakönyveinek, részben a temető feliratos sírköveinek tanúsága alapján leszármazottai a 19. század második feléig követhetők.

* * *

Mojsér egyes, levéltári források alapján ismert épületeinek külső és belső megjelenése – akár Bíró püspök, akár a mestert tőle kölcsönkérő építetők bízták meg – eltér egyetlen ismert, Cs. Dobrovits Dorottya által közzétett és fentebb már említett, az ahhoz csatolt költségvetésen szignált és nagyon, szinte primitíven egyszerű épületet ábrázoló kővágóörsi templomtervétől. Azok változatos sokfélesége ugyanakkor azt látszik alátámasztani, hogy a kővágóörsi templom tervrajzának egyszerűsége nem annyira Mojsér tehetségének kisebb voltát, sokkal inkább a megrendelő földesúrnak – ebben az esetben Eszterházy Károly egri püspöknek – az általa építendő templommal szemben támasztott kisebb igényét jelezheti.⁶³ Eszterházy valamivel később, 1780 és 1795 között nem is Mojsér, hanem pápai kőművesmestere, Pauly Mihály terve alapján építtetett Kővágóörsön templomot,⁶⁴ amely jóval nagyobb annál, és beillik az általa birtokolt pápaugod-devecseri uradalmi kör templomainak abba a körébe, amelyet Cs. Dobrovits Dorottya rajzolt meg könyvében.⁶⁵ Mojsér mester fentebb, levéltári adatokban szereplő templomai közül jelenleg Lencsetomajon áll teljesen eltérő alaprajzú és formájú templom. Ott az 1746-ban tartott püspöki egyházlátogatás még csak a középkori romjait találta,⁶⁶ majd a Nedeczky Károly kérésére 1747-ben küldött Mojsér „delineálta” kész templomot 1749 nyarán

8. A devecseri plébániatemplom alaprajza.
Cser István felmérési rajza

Bíró püspök áldotta meg.⁶⁷ Helyén a jelenlegit 1806-ban építtette Nedeczky ugyanolyan nevű, veszprémi nagyprépost unokaöccse.⁶⁸ A Mojsér által korábban felépített templom eszerint a középkori épület újjáépítését jelenthette.

Az egymástól különböző, eltérő építetők igényeket kielégítő mester műveinek változatosságát jól példázza a szintén Eszterházy Károly egri püspök-földesúr által Devecserben négyboltszakaszos hajóval, félköríves szentéllyel, a főhomlokzat síkjában álló toronnyal emelt templom épülete (9. kép), valamint a Bíró Márton által rendelt, szinte szélsőséges esetnek minősíthető hajmáskéri plébániatemplom. A Hajmáskéren 1747 és 1750 között épült, ma is meglévő templom centrális, közelebből ovális alaprajzú hajóból és ahhoz csatlakozó, de annál kisebb és centrális szentélyből áll (10. kép), amely elé Mojsér terve alapján 1777-ben építtette a tornyot Bajzáth püspök.⁶⁹ A centrális alaprajz magyaráza-

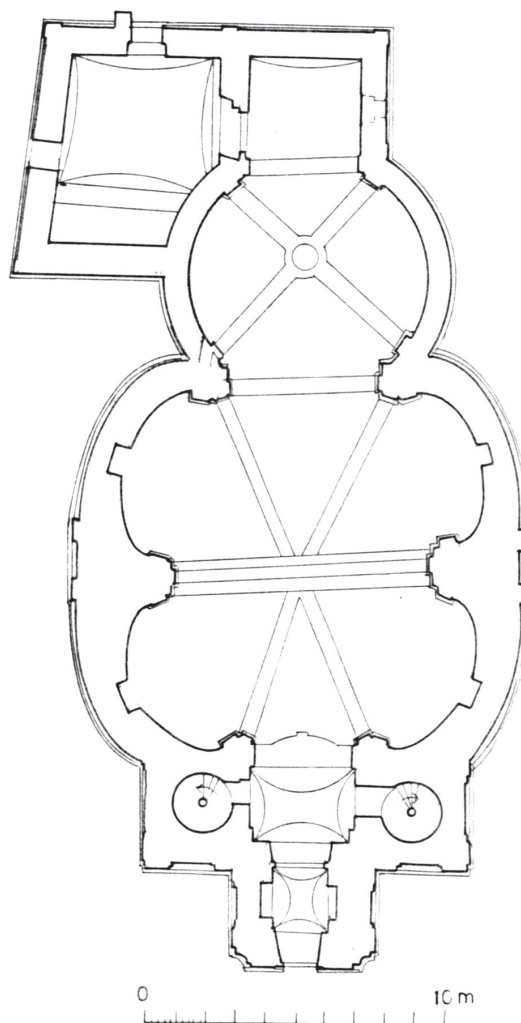
9. A devecseri plébániatemplom. A szerző fotója

tául szolgálhat Bíró Márton 1761. évi szentszéki jelentése, amely szerint a hajmáskéri eredetileg ősi körtemplom volt.⁷⁰ Az alaprajz ugyanakkor a Cs. Dobrovits Dorottya által közölt, 1771-ből származó kamarai tervsorozat I. számú rajzát idézi.⁷¹

A Bíró Márton püspök által emeltetett és a bejáratuk felett rendszerint kőből faragott címerével díszített templomai Zalában – természetesen a nagyméretű és kéttornyos zalaegerszegi kivételével – elsősorban a székhelyéül választott Sümeg temploma⁷² és mellette az alsópáhoki, a balatoncsicsói, a monostorapáti, a novai, a nyirádi.

A templomok külsején a barokk szokásának megfelelően a bejáratú főhomlokzatok a kiemeltek, a többiek a belső térelosztásnak megfelelően kettős, sima falsávokkal osztottak.

A bejáratú főhomlokzat felett emelkedő tornyok első emeletén mindenütt megjelenik az a kerek ablak, amely a zalai Sümegtől (11. kép) és a Veszprém

10. A hajmáskéri plébániatemplom alaprajza. Balassa László felmérési rajza

megyei Devecsertől a somogyi Csökölyig (12. kép) másutt is megtalálható a Mojsér által tervezett templomokon, és amelyek az alaprajztól a részletekig egyaránt az osztrák–délnémet mintakönyvekre visszavezethető formakincs tartozékai. Közös bennük az is, hogy a főhomlokzatok párkányának íves felső része alatt ott díszlik Bíró püspök kőbe faragott címere. Az azonosságok és eltérések bemutatására az alaprajzok hiányának ismeretében sajnálatos módon nincs teljes lehetőség.

Somogyban a csökölyi és a valamivel későbbi, már Tejfalussy György veszprémi kanonok támogatásával megvalósított balatonszabadi templom (13. kép) a sümeginek kisebb-nagyobb eltérésekkel szinte mása mind alaprajzában, mind tömegformálásban és főleg a homlokzatképzésben. Főhomlokzatában a leggazdagabb, belső terében a legfinomabban tagolt közülük a sümegi, amelyet – miután Veszprémben püspöki székesegyháza adott volt – székhelye plébánia- és

11. A sümegi plébániatemplom nyugati homlokzata.
Forster Központ, Műemléki fotótár, ltsz.: 72.382

egyben püspöki templomaként egyházi tisztségének megfelelően a legmagasabb szinten igyekezett kialakítani. Franz Anton Maulbertsch személyében bécsi művésszel festette ki. A legújabb művészettörténeti kutatás a freskók elemzése során indokoltan emeli ki ezt a finom tagoltságot,⁷³ amelynek kialakításában sokkal inkább lehetett része a megbízó püspöknek vagy a templom belsejével szüregszerűen már korábban ismerős festőnek, mint egy feltételezett, magasabb képzettségű „építész”-nek.

Mojser templomaiban a csehsüveg boltozatsorral lefedett hajó kettős hevederekkel osztott. Ezek kettős, klasszikus tagozású párkányokkal ellátott, a gazdagabb belsőben korinthoszi, az egyszerűbbekben római dór fejezetekkel koronázott falsávokra támaszkodnak, közöttük szakaszonként a mellékoltárok rendszerint ívesen kialakított helyével. Az általában két pillérre támaszkodó orgonakarzatok a hajó első boltszakaszában állnak. A hajónál keskenyebb, sokszögű szentélyek szintén

12. A csökölyi plébániatemplom. A szerző fotója

csehsüveg boltozattal fedettek, sarkaikon a hajó szakaszait elválasztó falsávokkal azonos alakításban. A szentélyhez csatlakozó, általában északi sekrestye felett több helyen található kegyúri karzat, azt más esetekben a déli oldalon megismételve az oldalbejáratok alkotják, esetleg azok felett is karzattal, miként Sümegen. Az utóbbiakkal a templom testének azonos szélessége teszi lehetővé az egész épületet lefedő tető azonos gerincmagasságát.

Mindezeket a „sümegi mester”-re vonatkozóan stíluskritikai alapon már az eddigi kutatás is rögzítette, megemlítve templomai kiegyensúlyozott tömeghatását és belső tereinek arányosságát.⁷⁴ Az általa készített alaprajzi formák, a felhasznált homlokzati elemek és a belső terek kialakítása ugyanakkor a korabeli és közkezen forgó barokk mintakönyvekben, főként Leonhardt Christoph Sturm⁷⁵ megfelelő köteteiben található meg, amelyeket a Habsburg-monarchia Duna-völgyi országaiban általában másutt is használtak. A meglévő eltérések egyrészt az építetők azoktól eltérő, változó igényeit, illetve anyagi lehetőségeit tükrözik, másrészt jóval későbbi átalakítások nyomait bizonyítják.

13. A balatonszabadi plébániatemplom. A szerző fotója

Az utóbbiakra a legkirívóbb példa a legtekintélyesebb, a kéttornyú zalaegerszegi templom, amelynek külsejét, különösképpen pedig főhomlokzatát az 1829-ben történt leégése után „nem híven állították helyre”.⁷⁶ Eredeti formája a sümegi plébániatemplom orgonakarzatának Maulbertsch és köre által festett hátfalán, az orgonaszekrény által takart északi oldalán volt látható az orgona 1960. évi javítása alkalmával, bár takartsága következtében nem volt fényképezhető.⁷⁷ Az egerszegi templom mai homlokzata ettől az ábrázolástól lényegesen eltér, ami azzal is magyarázható, hogy kéttornyos homlokzatát Bíró Márton haláláig nem fejezték be, s azt több mint egy évtizeddel később utódja, Koller Ignác építtette fel, feltételezhetően már nem Paul Mojsér terve alapján (14. kép).⁷⁸

A másik, részben az eredetitől eltérő megjelenésű a sümegi, amelynek 1799-ben leégett tornyára az azt követő helyreállítás alkalmával új, ma is meglévő, teljesen más formájú sisakot építettek, kapuja elé pedig a 19. század elején cseréptetőszelvényeket emeltek.⁷⁹ A toronysisak eredeti formáját szintén az orgonakarzatnak az orgonaszekrény által eltakart, 1960-ban felfedezett falképe ábrázolja (15. kép), amely a jelenleg is álló devecseri torony-

14. A zalaegerszegi plébániatemplom. Forster Központ, Múemléki fotótár, ltsz.: 203.417

sisakkal mutat majdnem azonosságig menő rokonságot. A Mojsér által tervezett templomok toronysisakjai a devecseri kivételével mind újabbak, csupán a letenyei (16. kép) őriz barokk, bár későbbi formát, valószínű azonban, hogy valamennyi templomának tornya vagy azok tervei hagyományosak készültek. A balatoncsicsói, amely már Mojsér halála után, 1777 és 1781 között készült el, az 1778-ra felépült balatonszabadi, amelyet 1818–19-ben bővítettek és át is építettek, már magán viseli a 18. század utolsó és a következő évszázad első évtizedeinek stílusjegyeit.

A sümegi plébániatemplom karzatának hátfalán, a középső ablak északi oldalán Maulbertsch és társai által felfestve látható a templom nyugati homlokzata a kastély eredeti, annak középső, klasszicista átépítés előtti nyugati homlokzatával együtt (17. kép). Ugyancsak a karzaton festették meg a művész arcképét Bíró Márton kíséretének alakjaival együtt (18. kép), és ugyanott található, a karzatra vezető lépcső ajtaja felett a templom építésén részt vett iparosok arcképei. A kilenc bajuszos és magyaros képű, imára összetett kezű, sajnálatos módon név szerint meg nem nevezhető alak között bal felől a második borotvált arcú, kabátos férfialak, jobb hóna alatt a templom összecsavart

15. Sümeg, plébániatemplom. A torony felső részének és a sisaknak képe az eredeti állapotban a karzat ablakkávéjának északi oldalán. Franz Anton Maulbertsch műhelye, 1758.
Fotó: Lenner József, 1958

alaprajzát tartalmazó tervrajzzal minden bizonnyal Paul Mojsér kőművesmester, akit a festő nyilván a megrendelő püspök kérése nyomán emelt ki a többi közül (19. kép).

* * *

A Bíró Márton által újonnan építtetett vagy korábbiából átépíttetett templomok tervezésében és megvalósításában Paul Mojsér mellett sok más építőmester is részt vett. Nevük és ahhoz köthető működési helyük általában ismeretlen. Az általuk tervezett és épített templomok Mojsér megszokott templomformáitól nem egy esetben eltérőek. Ebben szerepet játszhattak az eltérő adottságok, nem utolsósorban azonban Bíró Márton és munkáját befejező utódai egymástól ugyancsak különböző elképzelései. A Bakonyban levő Városlőd templomának alaprajzát és felépítményét az a tény határozta meg, hogy az a középkori karthauzi kolostor maga-

16. A letenyei plébániatemplom.
Forster Központ, Műemléki fotótár, ltsz.: 68.436

san álló falakkal megmaradt, 14. századi és gótikus templomából épült, s ilyen módon alaprajzában azal egyezik jelenleg is. Ugyanígy középkori templom romjaiból épült újjá Felsőörs, a somogyi Igal, vagy a zalai Tapolca jelenlegi temploma, valamilyen helyen nagyjából a korábbi alapokon, a korábbi méretekkkel és néhány középkori részlet meghagyásával, azonban barokk külsővel és belsővel. Építőmestereik személyéről eddig nem kerültek elő ismert források, a városlódi templom tetőszerkezetét azonban Bíró püspök megbízásából az alábbiakban még szereplő, Pápáról indult Petersdorfer András készítette 1750 körül.⁸⁰

A Veszprém megyei Hajmáskér fentebb már idézett, centrális alaprajzú templomának építői közül is csupán az ácsmester neve ismert, ő viszont az ugyancsak 1750 körül a bakonyi Zircről Veszprémbe került Johann Michael Engstler volt.⁸¹ Bíró Márton püspök 1761-ben kelt szentszéki jelentésében – amint az korábban már szerepelt – ősi eredetű körtemplomnak nevezte. Ez megfelelő műemléki épületkutatás hiányában ma még nem bizonyítható,⁸² alaprajza azonban valószínűvé teszi.

A már többször említett Gindl Ferenc sümegi püspöki provizor elszámolásai között az 1747. évi-

17. Sümeg, plébániatemplom. A püspöki kastély és a plébániatemplom eredeti nyugati homlokzatának képe a karzat ablakának északi kávéján. Franz Anton Maulbertsch műhelye, 1758. Fotó: Lenner József, 1958

18. Sümeg, plébániatemplom. Franz Anton Maulbertsch önarcképe a karzat hátfalán az 1938. évi tisztítás közben. Postai levelezőlap, 1938

19. Sümeg, plébániatemplom. A templomot építő mesterek képe a karzat lépcsőajtaja felett, balról a második Paul Mojsér, jobb hóna alatt a templom tervrajzával.
Forster Központ, Műemléki fotótár, ltsz.: 46.901

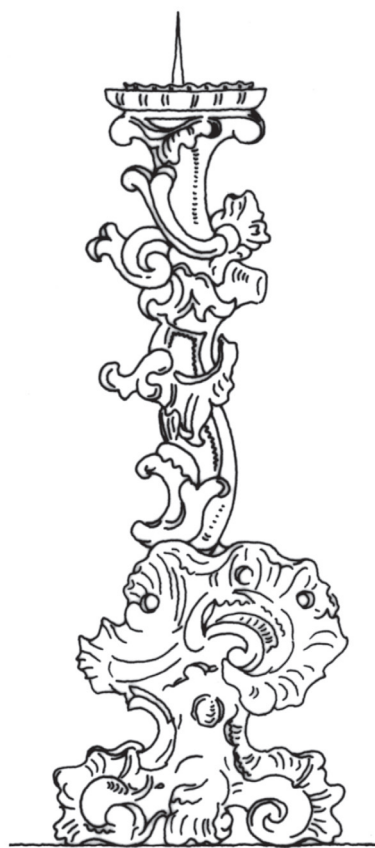
ben olvasható, hogy kovács, kötélgyártó, lakatos és asztalos, mellettük mészégető és téglavető élt a mezővárosban. Gindl elszámolásaiiban nevük nem szerepel. A püspökség birtokában levő, nem távoli Tapolcán is volt asztalos és lakatos, a sümegiekhöz hasonlóan nevük nekik is ismeretlen.⁸³ A mesterek sorát további ács egészíti ki. A kővágóörsi templom 1774-ből fennmaradt tervrajzához csatolt költségvetésen „Paul Mojsér Maurer Meister in Symegh” aláírásán kívül a tetőszerkezetet tervező és építő „Davit Rödlinger Zimer Maister in schimeck” aláírás is olvasható.⁸⁴ Az ácsmester neve David Redlinger formában a mezőváros négy évvel korábbi összeírásában már szerepel, saját házzal, Mojsérhez hasonlóan hatfős háztartással és kettőszáz forintos évi tiszta jövedelemmel.⁸⁵ Sümegen történt letelepedésének ideje nem ismert, de az 1750. évi városi összeírásban szereplő három ácsmester egyike ő lehetett.⁸⁶ Valószínűleg ő volt a zalai Boncodföldre 1775–1776-ban épült templomának „Tavit Reiter Zimmermeister in Sümeg” néven feljegyzett mestere is.⁸⁷ Több adat nem maradt róla, de a Mojsér által tervezett és az 1770-es években épült templomoknak minden bizonnyal másutt is ő volt az ácsmestere.

A Sümegtől távoli falvak templomainak építése esetén természetesen további mesterek is közreműködtek. Az 1747-ben megkezdett hajmáskéri plébániatemplom tetőzetét készítő – már említett – zirci Johann Michael Engstler ácsmester az újabb megbízások hatására Veszprémbe költözött, s ott házat vett. 1750-ben, amikor Bíró Márton a veszprémi Szentháromság-szobor helyét kijelölte, ott még három korábbi, kisméretű lakóház állott. Azokat a püspök Tiethardt József mellett már vele becsülte fel. 1752-ben Engstler készítette a Szentháromság-szobor építéséhez szükséges állványzatot. Négy évvel később kapta legnagyobb feladatát, ő volt a veszprémi székesegyház Bíró Márton által emeltetett új tetőszerkezetének ácsmestere.⁸⁸

Az 1747-ben megkezdett városi templom tetőzetét építő Petersdorfer András 1763-ban szintén Veszprémben vásárolt házat, és ott 1770-ig – már Bíró utódja, Koller Ignác püspök megbízásából – a Fellner Jakab által tervezett, ma is álló püspöki palota tetőzetét ő építette.⁸⁹

Paul Mojsér kőműves- és a rendszerint vele együtt dolgozó David Redlinger ácsmesteren kívül a 18. század második felében több más, Sümegen

letelepedett iparos neve és működése is ismert. Gindl Ferenc provizor többször idézett 1747. évi elszámolásában felsorolja a püspöki rezidencia építésén a sümegi téglavetőnek, a mészégetőnek, a kőművesnek, az ácsoknak, a lakatosnak, a kötélgyártónak, a kőfaragónak, a kovácsnak, az üvegesnek és a német tislérnek, sőt „az olasznak” április és szeptember között fizetett bért. Közülük „az olasz” sajnálatos módon ismeretlen, név szerint csak Ferenc kovács szerepel.⁹⁰ A kőműves minden bizonynyal Mojsér, az ácsok pedig Redlinger és legényei. A mesterek közé tartozott a püspök udvariasztalos, Johann Wachtländer, aki a provizor által említett német tislérral lehetett azonos. A már korábban is foglalkoztatott Wachtländer 1751 tavaszán Paul Mojsérral együtt kötött szerződést a rezidencia kápolnájának munkáira.⁹¹ A szerződésben foglaltak részletei nem ismertek, a kápolna és abban az asztalosmunkát igénylő barokk oltár azonban ma is áll. Udvari asztalosmester címe alapján feltételezhető, hogy a kastély egyéb asztalosmunkáinak is ő volt a mestere, nemcsak az ablakoké, hanem a déli és a nyugati szárny emeleti szobáinak intarziás ajtóié és táblás padlóburkolataié, nem utolsósorban pedig a

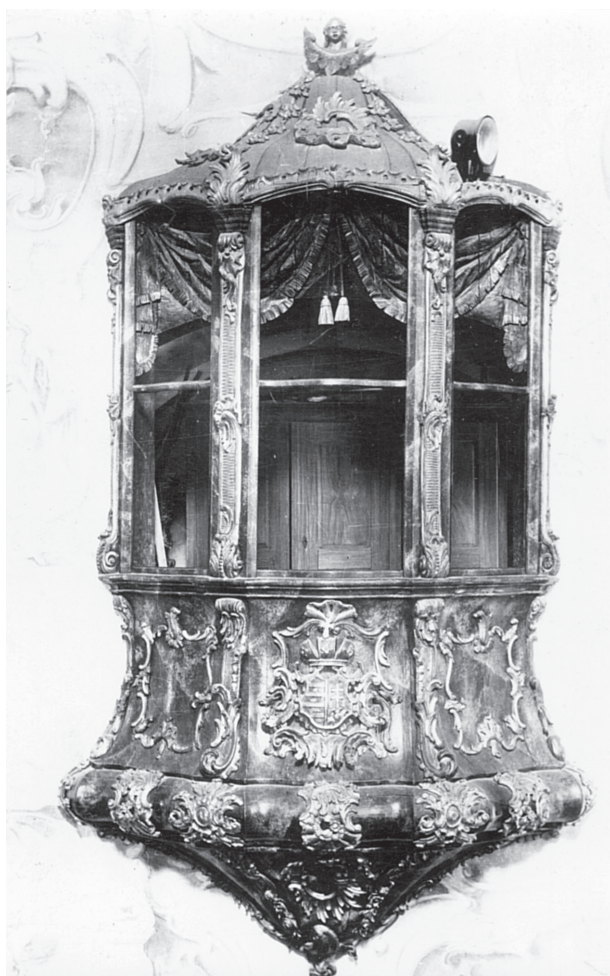
20. Sümeg, plébániatemplom. Rokokó gyertyatartó, Anton Kacher munkája. A szerző felmérési rajza

könyvtárszoba jelenleg az Iparművészeti Múzeumban őrzött könyvszekrényei is.

Asztalos mellett sümegi fafaragó szobrászról is maradt adat. Alkalmazására nemcsak az állandó lakhelynek szánt kastély építése miatt volt szükség, a nagy kiterjedésű egyházmegye barokk templomai számára készített berendezés is igényelte az ilyen mester alkalmazását. A sümegi plébániatemplom és a kastélykápolna barokk oltárainak (20. kép), a szentély karzaterkélyeinek (21. kép), padjainak (22. kép), a püspöki kastély faragott ajtóinak, sőt a felsorolt további templomok berendezési tárgyainak készítőit az eddigi kutatás nem ismeri. A nagy kiterjedésű egyházmegye Bíró püspök által épített vagy általa támogatott templomaiban ilyen jellegű, tervszerű feltáró munka még nem történt, az azonban bizonyos, hogy a sümegi Wachtländer mellett további faragó asztalosok is álltak akár Bíró Márton, akár a vele kapcsolatban álló világi építetők szolgálatában.

Az ismert nevű mesterek közül Anton Kacher sümegi szobrásszal szerződött 1758-ban Keszthelyen Festetics Kristóf az általa Balatonkeresztúron épített templom főoltárára készítendő tabernákulum és két angyal faragására.⁹² A keresztúri oltár ma is létező barokk tabernákulumának és térdeplő anyagainak másai felfedezhetők a Bíró püspök által épített sümegi plébániatemplom főoltárán is. Kacher sümegi tartózkodásáról egyéb adat is maradt. 1757-ben felesége, Magdalena Kacherin keresztzülként szerepel a plébánia anyakönyvében,⁹³ a halotti anyakönyvek egy adata szerint pedig Kacher szobrásszal azonosítható az az „Antonius Kokber sculptor”, akinek kéthónapos gyermeke 1759. január 17-én hunyt el.⁹⁴ Kacher balatonkeresztúri munkáján kívül a neki tulajdonítható sümegi főoltár mellett az ő munkája lehet a sümegi plébániatemplom kiemelkedően gazdag faragású mellékoltárainak és padjainak, valamint a szentély két oldalfalán levő oratóriumerkélyek készítése is, bár az utóbbiak a később tárgyalandó Franz Joseph Schmidt tervei alapján valósultak meg. Egyéb művei kutatás hiányában ma még ismeretlenek, valószínű azonban, hogy a püspök által emeltetett más templomokban megtalálhatók lennének.

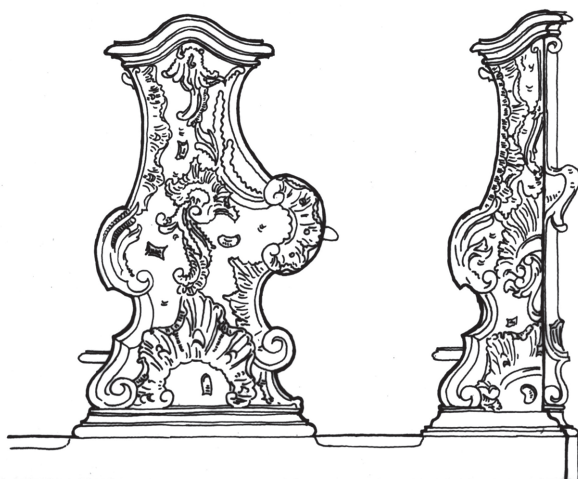
Kőműves és ács mellett asztalos és fafaragó szobrász is lakott ezek szerint Sümegben az 1740-es, 1750-es években. Őket kérték kölcsön Bíró Mártontól a közeli és távolabbi építetők, akárcsak a már idézett levele szerint 1747-ben Nedeczky Károly a lesencetomaji templom építéséhez Mojsert. Az ő deveceusi és pápai szereplése ugyanígy az ottani földesurak, az Eszterházy grófok kérése alapján történt. Ez a művészettörténeti szakirodalomban gyakran előforduló művész- és mestercsere, a szakembe-

21. Sümeg, plébániatemplom. A szentély északi karzaterkélye, Franz Josef Schmid terve. A szerző fotója

rek kölcsönkérése Bíró Márton előtt sem volt ismeretlen. Ezért kérte a püspök szép magyarságú levelében 1749-ben Festetics Kristóftól annak keszthelyi kőfaragóját, Franz Holczot a sümegi kastély építéséhez: „Mint hogy pedig az Úr Istennek több áldási és adományi között Consiliarius Uramnak, hasonló bizodalommal kérvén, hogy Holcz Ferencz kő faragó mesternek számomra való kő vágását és faragását meg engedni méltóztassék.”⁹⁵ Holcz sümegi munkássága nem ismert, elképzelhető azonban, hogy az ugyancsak 1749-ben Bíró püspök által Franz Joseph Schmidt által Sümegre terveztetett Szentháromság-szoborcsoporthoz ő volt a megvalósítója.

Keszthelyi kőfaragó két évvel korábban, 1747-ben is dolgozott Sümegen. Ő volt az az Albert Fischer, akinek Gindl Ferenc provizor az évi, többször idézett jegyzéke szerint – egyébként ismeretlen munkájáért – ötven forintot fizetett.⁹⁶ Sümegen és környékén ugyanis nem volt, ma sincs építkezéshez felhasználható, faragható és nyílászkeretek készítésére alkalmas kő, azt 1747-ben és később is a

22. Sümeg, plébániatemplom. A hajó padjai, Anton Kacher műve. A szerző felmérési rajza

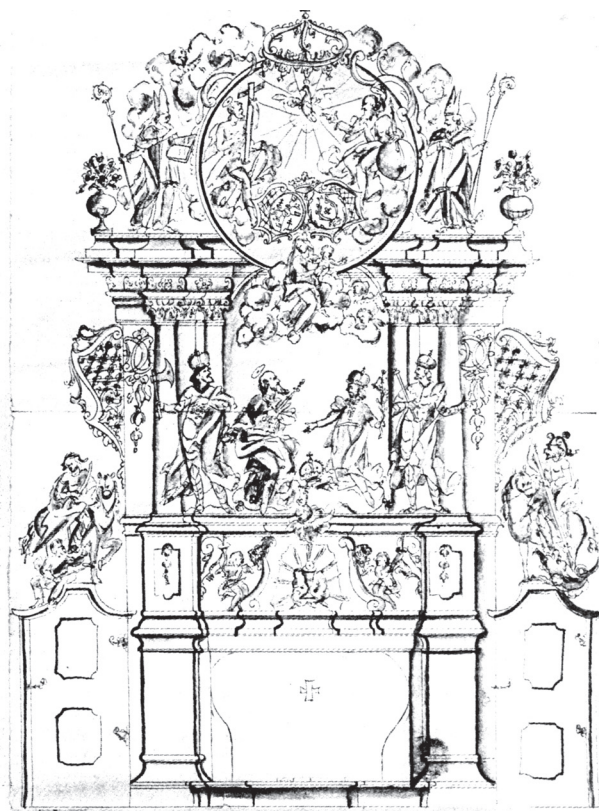
keszthelyi Festetics-uradalom bányáiból, Cserszegtomajról vagy Reziből kellett Sümegre szállítani. Gindl provizor kiadásjegyzékében szerepel is a „Keő fejtésért” a keszthelyi uradalomnak fizetett összeg. Az annak bányáiból származó, jól faragható homokkőből készült a sümegi kastély főbejáratának atlaszos és erkélyes kapuja, mindkét hosszoldali szárnyának kapu- és emeleti ablakainak kerete. Minden bizonnyal valamennyi Albert Fischer, később pedig Franz Holcz és segédeinek munkája.⁹⁷ Holcz egyébként egyike volt annak a négy kőfaragónak, akiket kastélya építésére Festetics Kristóf telepített Keszthelyre, és akik a város temetőjében ma is közös, a Fájdalmas Krisztus szobrával díszített, 1775-ben készített sírban nyugszanak.⁹⁸ Kismarton környéki származású társaival együtt ő is ugyanúgy a szentmargitbányai kőfaragó céhből került Keszthelyre, mint a Walch család tagjai Várpalotára, miként rajtuk kívül mások pedig Soprontól Szombathelyig, Székesfehérvárig és Budáig még számtalan helyre.⁹⁹ Holcz lehetett az a keszthelyi kőfaragó is, aki 1758-ban hatvannyolc forintot kapott a nagyjénő-tüskevári pálos kolostor újjáépítésén végzett munkájáért.¹⁰⁰

A keszthelyi Festetics-uradalom – amely maga is messze környék művészeti központja volt a 18–19. században – kőbányái és kőfaragói a saját építési igényein túlmenően nemcsak a sümegi püspöki uradalmat szolgálták ki, annál távolabbra is szállították a Cserszegtomajon és Reziben bányászott követ. Az látta el Pápát és a környékén elterülő Eszterházy-uradalmat is az építkezéseihez szükséges kővel, amelyet az ottani kőfaragók is használtak.¹⁰¹ Az 1759-től a két Eszterházy uradalmi központban, Devecserben és Pápán működő „sümegi mester”, Paul Mojsner mellett Pápán ott volt a korábban Sümegen

dolgozó Franz Holcz kőfaragó is, aminek bizonyítéka a pápai és a sümegi kastély kőből faragott, közel azonos lépcsőházi mellvédjének formai rokonsága.

Bíró Márton püspöknek építkezésein még számtalan olyan mesterre és művészre volt szüksége, akiket egyházmegyéje két akkori székhelyén, Sümegen és Veszprémben éppen úgy nem találhatott meg, és mástól kellett kölcsönkérnie, mint a két keszthelyi kőfaragót, vagy olyanokat alkalmaznia és Sümegről irányítania, akiknek állandó lakhelye és műhelye másutt volt. Épített egyházfőként nemcsak az általa emelt templomokba oltárokat, padokat és egyéb felszerelési tárgyakat készítő fafaragókra, hanem köztéri szobrokat, szoborcsoportokat készítő szobrászokra is szüksége volt. Ilyen módon került kapcsolatba még püspöksége kezdetén a pesti származású Franz Joseph Schmidt szobrásszal, aki 1739-ben Székesfehérváron volt „képfaragó legény”.¹⁰² 1742-ben már önálló mester lehetett, mert csak ebben az esetben köthetett szerződést Zichy János gróffal a nagyvázsonyi Szent István-templom ma is meglevő három oltarának és szószékének készítésére, amelyek közül a főoltár általa készített tervrajza maradt fenn (23. kép).¹⁰³ Öt évvel később, 1747-ben már az ő tervei alapján faragták Bíró Márton számára a veszprémi kálvária stációinak szobraikat. Ezt megelőzően ismerkedhetett meg vele a püspök, talán éppen a nagyvázsonyi templom berendezése útján, ugyanis azt valószínűleg Bíró Márton szentelte fel.¹⁰⁴

Schmidt 1749-ben készített tervet a püspök megrendelése alapján a veszprémi várban ma is álló Szentháromság-szoborhoz (24. kép), amelynek kőfaragómunkáját Thomas Walch végezte. A várpalotai, az ottani Zichy-uradalomhoz tartozó mester ismét kölcsönként szakember volt. Veszprémben és környékén, akárcsak Sümegen, ugyanis nem volt található a szoborhoz felhasználható, könnyen faragható kőanyag. Annak legközelebbi lelőhelye a Várpalota melletti, jelenleg is működő bántai mészkőbánya volt. A szobor kőanyagát ott fejtette és szállította a helyszínre a Walch család másik tagja, Johann Michael Walch. Rajtuk kívül több helybeli mester is részt vett a munkában, köztük az aranyozást végző, minden bizonnyal a püspök által építtetett templomok oltárait díszítő Joseph Amtessner festő, Johann Sulmann püspöki lakatos, a faragott kőelemeket beemelő Joseph Rothmeyer köteles és az ugyancsak máshonnan szerződött, már említett és az egyes kőelemek elhelyezéséhez szükséges állványzatot készítő Michael Engstler ácsmester.¹⁰⁵ A velük kötött szerződés szerint Schmidt 440, Walch 1000 forint, a többiek ennél kisebb összeget

23. Nagyvázaszony, Szent István-templom. Főoltár terve, Franz Josef Schmidt terve, 1742.

Éri István: Nagyvázaszony (Budapest 1968) nyomán

kaptak a munka elvégzéséért. Az egymástól eltérő összegek a szobor készítésén dolgozók eltérő feladatainak kifejezői.

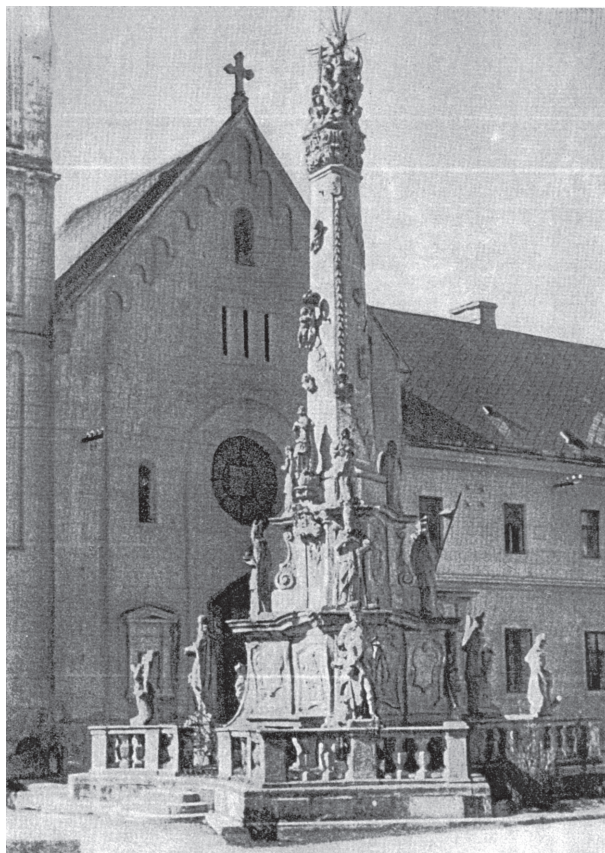
Schmidt négyszáz forintos díjazása éppen úgy az egész szoboregyüttes tervrajzának elkészítéséért és a szobor felállítási munkájának irányításáért járt, mint ahogyan 400 forintot kapott Zichy János gróftól a nagyvázsonyi Szent István-templomba tervezett főoltár tervrajzáért is. Schmidt ezenkívül a püspök költségén járt 1752-ben Pesten, a Szentháromság-szobor felállításához szükséges réz alkatrészek, a szoborcsoport galambja, a Krisztus kezében levő kereszt és egyéb, fémből készített tartozékok beszerzése céljából, amelyeket azután Sulmann lakatos helyeztet el 117 forint és 61 dénár díjért. A megvalósítás során az Engstler ácsmester által 516 forintért és 50 dénárért felállított állványok és Rothmeyer kötelesmester segítségével a kifaragott kőelemeket és a szobrokat a terv szerinti helyükre emelték, a szerződésben megjelölt Thomas Hörll kovácsmesterrel együtt, aki viszont ezért 397 forintot és 30 dénárért kapott. Schmidttel szemben Thomas Walch a műszobrainak elkészítéséért, Johann Michael Walch pedig a kőanyag bányászásáért és helyszínre szállításáért kapta a lényegesen nagyobb összeget.

A veszprémi Szentháromság-szobor 1752-re készült el. Bíró püspök megbízásából Schmidt akkor már a székesegyház új, fából faragott főoltárán dolgozott, amelyet 1750 körül állítottak fel. A nagyszabású oltár 1769-ig állott eredeti helyén, akkor a Koller Ignác püspök által fehér márványból készített új oltár került a helyére, és Schmidt művét a városi plébániatemplomnak adományozták, ahol jelenleg is áll.¹⁰⁶ A Veszprémből származó főoltáron kívül Városlődön két faragott mellékoltár, a szószék és a barokk sekrestyeszekrény szintén Schmidt műhelyéből kerülhetett ki. Még 1747 körül Bíró püspök „Bildhauer”-ként szerződött Franz Fritter „Tislermeister”-rel és az akkor Josef Amstritternek nevezett „Mahler”-rel a hajmáskéri templom Szentháromság-oltárának elkészítésére.¹⁰⁷ Nagy valószínűséggel Schmidt munkái közé sorolható a Tapolcai-medencében magasodó Szent György-hegyen álló, barokk Lengyel-kápolna oltára és berendezése, amelyet a Bíró püspökkel kapcsolatot tartó Tóti Lengyel Lajos építtetett feltételezhetően – amint arról már szó esett – a sümegi püspöki építőmester Paul Mojserral. A Bíró püspök által támogatott sümegi ferences templom belső berendezésében Lengyel Lajos nevéhez fűződik a Szent Ferenc-oltár 1757-ben történt felépítése, amely minden bizonyonyal szintén Schmidt műhelyéből került ki.¹⁰⁸

Schmidt és veszprémi műhelye mindezekén kívül számtalan ismert és ismeretlen templomi berendezés alkotója volt. Maga Bíró püspök 1761-ben a sümegi ferences templom számára készítette vele a ma is meglévő szószéket 180 forintért, amelyet azután a veszprémi Stern Mihály és két legénye festett és aranyozott ugyancsak a püspök költségén.¹⁰⁹ A 18. század közepén még a Dunakanyartól a Drávaig terjedő veszprémi püspökség területén Schmidt és műhelye számos templomba készíthetett oltárokat és szószékeket, amelyek azonban a kutatás hiányában sajnálatos módon ma még ismeretlenek.

A veszprémi Szentháromság-szobor, a székesegyház számára faragott főoltár s azokon kívül az egyházmegye számtalan helyére megrendelt berendezés készítése olyan méretű feladat volt, amelynek végzésére már állandó és többszemélyes műhely volt szükséges. Ezért Schmidt 1755-ben Veszprémbe tette át székhelyét, és ott házat vásárolt, ahol több szobrászlegénnyel dolgozott.

Még 1750 és 1752 között, valószínűleg ismét a püspök megbízásából, a hajmáskéri plébániatemplom számára faragta a jelenlegi három oltárt és a szószéket, valamint azt a két egyházatyaszobrot, amely a templomban fali konzolokra állítva látható.¹¹⁰ 1754-ben a több mint egy évtizeddel korábbi, nagyvázsonyi templomberendezést készíttető Zichy János gróf bízta meg a várpalotai plébánia-

24. Veszprém, Szentháromság-szobor.
Franz Josef Schmidt terve, Michael és Thomas Walch műve.
Korompai György: Veszprém (Budapest 1957) nyomán

templomba készítendő oltár faragására.¹¹¹ Az oltár elkészült, a szerződésre Schmidt aláírásával rávezették az abban szereplő száz rénes forint kifizetését, ma azonban már nem létezik, későbbi sorsa ismeretlen.

1750 után ugyancsak Bíró püspök megrendelésére megindult az egyházmegye különböző templomainak gyártott Szentháromság-szobrok készítése. A többnyire körmenetek céljára fából faragottak közül a veszprémi egyházmegyei gyűjtemény, a Gizella Királyné Múzeum az 1754-ben a veszprémi székesegyház számára rendeltet, s azon kívül Hahótról, Kehidáról, Kislódról és három ismeretlen helyről származó, fából készült Szentháromság-szobrot őriz.¹¹² A szakirodalom szerint Schmidt 1755-ben ezeken kívül Lenti és Nova plébániatemplomai használatára faragott egy-egy példányt.¹¹³

Ugyancsak 1755-ben készült el a zalaegerszegi templom számára az a szobor, amellyel kapcsolatban maga Bíró Márton írta le: „Anno 1755 die 8-a Augusti a belül meg írt Kovács Ferencz veszprémi képfaragóval a Szent Háromság képének csináltatásáért (melyek közül már edgyet el is készített) oly igyekezettel, hogy az egész Veszprémi Püspökség-

25. Sümeg, Szentháromság-szobor, Franz Josef Schmidt műhelye. Vasárnapi Ujság, 1859 (5. szám, 53. oldal) nyomán

ben mindenik anya templomban olyan kép legyen, három-három aranyban meg alkudván, edgyet már közülük az Egerszegi templom részére meg is csinált, ki is vagyon fizetve.”¹¹⁴ Az egerszegi templom számára faragott szobron kívül még egy továbbiról maradt adat, s ez a Zalamerenyére készített. Az ot-tani plébános 1756-ból fennmaradt, Bíró püspök-höz írott levele arról számol be, hogy húsz forintot „a tellyes Sz.Háromság státuájának föl-állítására meg szerzette(m)”, s azt Sümegen szeretné átvenni, nem a távoli Veszprémben.¹¹⁵ Mindezekon kívül feltételezhetően a tapolcai Szentháromság-szobor is Schmidt veszprémi műhelyéből került ki, amelynek munkásságát ugyancsak Sümegről irányította Bíró Márton.

Schmidt sokirányú működésére jellemző, hogy Tiethardt mellett 1759-ben Bíró Márton vele is fel-mérette és megrajzoltatta a veszprémi piaristákkal folytatott perében szükséges telekrajzot.¹¹⁶ További esetleges munkásságáról az 1762. év, azaz Bíró Már-ton halála utáni időből egyelőre nincs ismert adat, bár feltételezhető, hogy az a Schmidt szobrász, aki 1777-ben a pesti Józsefvárosi templom számára faragott Szentháromság-szobrot a helyi polgárok megbízásából, azonos volt vele.¹¹⁷

1751-ben – vagyis még Bíró püspök életében – készült a Dubniczay kanonok által építtetett, a veszprémi várban álló kanonoki ház összes kőfa-ragómunkája, homlokzati oromzatának szobor-csoportja. Azzal egy időben kőből faragott Szent-háromság-szobrok is készültek sok helyre, szintén a püspök megrendelésére. Közülük az eredetileg

gazdagon kialakított sümegi szobor oszlopa áll még; eredeti helyén, a fallal kerített város kapuja mögötti téren 19. századi metszet örökítette meg (25. kép). Valószínűleg annál sokkal több volt az egykori egyházmegye területén.

Kérdéses, hogy az ismert és fából faragott oltá-rokat, szószékeket, szobrokat készítő és az általában német nyelvű forrásokban „Bildhauer”-nek em-lített Schmidt és műhelye készítette-e a kőből fa-ragott szobrokat is, ahogyan azt közhiedelem tartja, vagy azok a veszprémi Szentháromság-szobor példája nyomán és Schmidt tervei alapján Thomas Walch várapalotai műhelyéből kerültek ki. A fából és a kőből dolgozó szobrászat ugyanis egymástól eltérő technológiai tudást igényel, eltérő szerszá-mokkal és eltérő módszerekkel dolgozott akkor is, jelenleg is. A „Steinmetz”-ként szereplő Walchot egyébként más helyeken is alkalmazta a püspök, többek között 1752-ben vele faragtatta a hajmáskéri templom homlokzati apostolszobrai és a bejárat felett elhelyezett püspöki címerét, valamint a temp-lombelsőben álló keresztelőkutat.¹¹⁸ A hajmáskéri homlokzati szobrok alacsony művészi színvo-nala egyébként segédek munkáját is jelentheti. A hajmáskériekhez hasonlóan Schmidt által ter-vezett, de Thomas Walch műveinek minősíthetők a Bíró püspök által építtetett templomok nyugati homlokzatán fülkében álló, a tornyok két oldalán levő, volutás oromfalak szobrai és vázái, valamint többön a háromrészes főpárkányok középső, íves szakaszában elhelyezett címerek is, mint többek kö-zött a hajmáskéri és a monostorapáti templom be-

járata felett levő. Bíró Márton püspök címerei megegyeznek a sümegi templom levővel, ezért azok is Schmidt műhelyéből kerülhettek ki. Ugyaninnen valók a sümegi templom homlokzatán látható szobrok is, Szent István király és Szent Imre herceg fülkében álló, Szent Péter és Szent Pál volutákon levő, valamint Szent Mihály arkangyalnak a torony alsó fülkéjében látható szobrai.

Schmidt műhelyéhez köthető, esetleg Thomas Walch közreműködésével Bíró Mártonnak a veszprémi székesegyház kriptája déli oldalkápolnájában levő síremléke is, bár szerzője, illetve készítője ismeretlen. A püspök még életében maga gondoskodott sírhelyéről, az arra vonatkozó esetleges levéltári forrásokat azonban sajnálatos módon nem ismerjük. A sírláda a Veszprémhez közeli Bánta kőbányájából származó, vörös márványt utánzó kőből készült, stukkóbevonattal.¹¹⁹ Az utóbbiból feltételelesen arra lehet következtetni, hogy készítésében részt vehetett a sümegi kastélyon dolgozó pesti Antonio Orsatti stukkátor is.

* * *

Schmidt és Thomas Walch személye mellett figyelemre méltó a már említett veszprémi Amteszner festő, akinek neve a rá vonatkozó iratokban Antessner, Arntässner, Amtreskner, Arndesner, sőt Amstritter néven is előfordul. Schmidthez hasonlóan neki is volt háza Veszprémben. Bíró püspök megbízásából 1745-ben a nyirádi plébániatemplom számára festett oltárképet, és ugyanabban az évben Várpalotán Zichy János gróf számára a vár ablakaira zsalugátereket és hintót. Két évvel később ugyancsak Várpalotán a lóistálló belső oszlopait díszítette, később pedig ugyanott ajtószárnyakat festett, miközben a hajmáskéri templom említett oltárképeit készítette Bíró püspök megrendelésére. A hajmáskéri Szentháromság-oltárra – amint arról már szó esett – Franz Joseph Schmidt „Bildhauer”-rel és az akkor Franz Fritlernek nevezett „Tischlermeister”-rel együtt ezer forintért szerződött Bíró Márton.¹²⁰ 1753–54-ben a veszprémi székesegyház számára készített képeket, és az 1750-es évektől 1791-ig ismert működése során a veszprémi Szentháromság-szobor mellett a püspök által Schmidttel készített, hordozható Szentháromság-szobrokat is Amteszner aranyozta. Ezt a sokirányú, oltárképektől a hintófestésig terjedő munkát segítők sorának alkalmazásával végezte,¹²¹ ami azt jelenti, hogy Amteszner mesternek is saját műhelye volt.

A Bíró püspök által foglalkoztatott festők között Sümegen hagyta keze nyomát a győri Johann Michael Stern is. Ő 1761. március 7-én fejezte be a ferences templom Bíró Márton által készített

szószékének festését, ahogyan azt a szószék hátoldalán olvasható, saját kezű szövege bizonyítja. A püspökkel való kapcsolata nem ismert, és az sem tudható, miért hívott Bíró Márton erre a célra Győrből mestert, amikor Sümegen is élt festője. Stern sümegi működésén kívül Győrött és Bakonybélben, az apátsági templomban végzett festő és aranyozó munkájáról tud a szakirodalom.¹²²

A püspök a felsorolt veszprémi, várpalotai és győri mestereken kívül sümegi kastélyán a váci születésű, a szakirodalomban általában magyarul Vogl, sőt Fogel Gergelynek nevezett Gregor Vogl festőt is foglalkoztatta. Vele a kastély kápolnájának boltozatát festette ki, és annak oltárképét készítette.¹²³

* * *

A magyarországi művészek és mesterek mellett a Bíró Márton által építkezéseinek alkalmazottak között legnevezetesebbként ott szerepel a már említett bécsi Franz Anton Maulbertsch, aki segítőkkel 1757–58-ban festette ki az akkor újonnan épített sümegi plébániatemplom belsejét és nagy valószínűséggel az újjáalakított kastély egyes emeleti, stukkókkal díszített terkeit.¹²⁴ Maulbertsch augusztus közepén az ausztriai Heiligenkreuz-Gutenbrunnból érkezett, a szakirodalom által említett Andreas Bruggerrel és az egyes osztrák kutatók által feltételezett Wolfgang Köpp-pel, valamint egy meg nem nevezett magyar festővel, akik már előző munkahelyén is vele dolgoztak.¹²⁵ A sümegi r. k. plébánia anyakönyveinek adatai alapján a Maulbertsch mellett dolgozók között rajtuk kívül név szerint ismert még az 1758. február 14-én Sümegen negyvenöt éves korában elhunyt Valentin Krautham bécsi festő.¹²⁶ Társai közül egy másik, nevének említése nélküléről jegyezték fel, hogy Maulbertsch tanítványa volt, azonban jóval később, 1817-ben halt meg ugyancsak Sümegen, ahol a plébániatemplomban az akkorra már gyertyafüstpől besötétedett szentély falképeit tisztította.¹²⁷

Már Bíró Márton életében, 1760-ban szerepel az a neve nyomán ugyancsak német nyelvű területről származó „Peckl János sümeghy Kép Író”, aki 1763-ban három legényével festette nyolc héten át a somogyi Csurgó uradalmába tartozó Tarany falu újonnan épített templomában a főoltárt és a szószéket.¹²⁸ A templomot kegyúrként az a Festetics Kristóf emeltette az általa szervezett keszthelyi uradalmi építési hivatal vezetője, Christoph Hofstädter tervei alapján, akitől annak idején Bíró Márton kérte kölcsön Franz Holcz keszthelyi kőfaragót. Festetics Kristóf másik templomépítkezésén, Balatonkeresztúron, ahol szintén Hofstädter volt az épület tervezője, a Sümegről elkért Kacher szobrasszal ké-

szíttette az oltárt, a templom belső kifestését pedig azzal a Johann Pöckel sümegi festővel,¹²⁹ aki a fent említett taranyi templomon dolgozó Peckl János sümegi képiróval volt azonos.¹³⁰ Ő is Maulbertschsel együtt érkezett Sümegre 1757 nyár végén, vele és a kíséretében levő bécsi festőkkel együtt dolgozott az ottani templom, valamint az új kastély belső kifestésén. Maulbertschhez hasonlóan ő is feleségével érkezett, a munka befejeztével azonban társaitól eltérő módon nem tért vissza Bécsbe, hanem ott maradt és letelepedett. Sümeg 1770. évi polgár- és adóösszeírásában Joannes Pekli néven szerepel hatfős háztartásával és 100 forintos évi adóval.¹³¹ Mindezek mögött Bíró püspök személye rejlik, aki mecénási működéséhez kedvelt tartózkodási helyén, Sümegen saját művész- és mesterkört igyekezett kialakítani.

A Sümegen megtelepedett Johann Peckl-Pöckel festőről ugyancsak korábban ismert források alapján tudható, hogy 1760-ban a Zala megye délkeleti sarkában fekvő, a kegyúr Szapáry legifjabb Péter megbízásából Szécsisziget plébániatemplomának boltozatait díszítette Maulbertsch sümegi képeinek másával,¹³² és ugyancsak abban az időben muraszombati kastélyának nagytermét.¹³³ 1774-ben a somogyi Segesden a ferencesek ottani, 1756 és 1771 között épült templomában dolgozott, és ugyanabban az időben festette a zalai Homokkomárom Batthyány Lajos gróf által emeltetett ferences templomának falképeit.¹³⁴ Batthyány a Bíró Márton püspök egyházmegyéje területén folytatott építkezésnek támogatója volt, ezért érthető azokon a sümegi Peckl-Pöckel közreműködése. Minden bizonnyal ő volt az a Bíró püspök által 1762-ben a Balaton-felvidéken fekvő Köveskál plébániatemplomának festésére küldött sümegi képiró, aki a 20. század végén részben átfestett szentélyt díszítette falképekkel, és akinek ugyanott épségben maradt az 1899-ben állított tiroli oltárral takart Mennybemenetel-képe, a hasonló témájú sümegi Maulbertsch-mellékoltárkép egyszerűbb változata.¹³⁵ Sümegi adójának 100 forintos nagyságrendje és a taranyi templomra vonatkozó adat alapján, amely szerint ott három segéddel dolgozott, a 18. században még nagy kiterjedésű veszprémi egyházmegye egykori területéről a festő további műveinek előkerülése várható.

A felsorolt bécsieken és dunántúliakon kívül pesti művészekkel és mesterekkel is volt kapcsolata a püspöknek. Az 1750-es években építettett új sümegi kastélya termeiben a mennyezeti stukkódíszek és egyes, olyan homlokzati elemek, mint a főkapu erkélye feletti címer készítéséhez onnét szerződtette a stukkátor Antonio Orsattit,¹³⁶ valamint azt a név szerint nem ismert, esetleg Orsattival azonosítható stukkátort, aki a püspök veszprémi síremléke készítésében működött közre. Az 1760 körüli években

az idős és beteges püspök a veszprémi székesegyház gótikus altemplomának déli oldalkápolnájában készíttetett magának síremléket, amelynek sarkain nőalakokkal díszített alsó tömbjét bántai vörös mészkőből faragták, az annak tetején püspöki ornatibusban fekvő alakját pedig stukkóból formálták.¹³⁷ A kőanyagból arra lehet következtetni, hogy a síremlék alsó részének szobrása a várpalotai Walch család valamelyik tagja volt.

* * *

Padányi Bíró Márton 1762-ben Sümegen bekövetkezett halála után az általa összegyűjtött művész- és mestergárda részben továbbra is fennmaradt, működésének nyoma a korábban megkezdett egyházi építkezéseken sok helyen megtalálható. Ettől kezdve azonban azt már nem Sümegről irányították. Az ő halálát követően kinevezett új püspök, Koller Ignác székhelye már Veszprém volt, ahol Fellner Jakab tervei alapján felépíttette a ma is álló püspöki, jelenleg már érseki palotát. Koller püspök veszprémi pályafutását azonban még 1760 előtt Bíró Márton mellett kezdte, mint annak örökösödési joggal kinevezett koadjutora. Ezért történhetett, hogy a kutatás rendelkezésére álló adatok szerint elődje templom- és plébániaépítő programját folytatta, amelyen a Bíró Márton püspöksége idején kialakult és a kor szokásának megfelelően változatlanul uradalmi vagy máshonnet kölcsönként és szerződöttest mesterekkel dolgoztatott.

Bíró püspök halála után mesterei közül Paul Mojsér a devecséri plébániatemplom 1761–62-ben történt felépítésének befejezését követően 1769-ig az ottani plébánia épületét emelte. Megbízója, amint arról már szó esett, mindkét esetben a pápaugod-devecseri uradalmak földesura, Eszterházy Károly egri püspök, aki korábban építkezéseire „sümegi mester”-ként kérte őt kölcsön még Bíró Mártontól. Eszterházy pápai prefektusa, Kiss Ferenc évekkel később, 1772-ben is Mojsert hívta meg az uradalom építkezéseire, mert megromlott a kapcsolata Pauly Mihállyal, az akkori pápai uradalmi mesterrel.¹³⁸ Mojsér ugyanakkor új püspöke, Koller Ignác megbízásából 1772-től fejezte be a zalai Alsópáhok és Sümegcsehi templomainak építését. 1772-ből maradt fenn a nyirádi templom építéséhez készített költségvetése, amelynek alapján 1775-ben kezdtek meg annak építését. 1774-ben kezdte meg Mojsér tervei szerint Szentbékállá templomát Paul Oberhauser püspöki kőművespallér. Egyébként ez a templom is csak jóval később, a nyirádival azonos időben, 1799-re készült el.¹³⁹ Paul Mojsér tevékenységének utolsó adata 1774-ből származik, a már említett és ebben az esetben is Eszterházy Károly által

készítettett, a többinél jóval egyszerűbb kővágóörsi templomterv, amelynek alapján akkor azonban csak annak szentélyrésze épült meg.¹⁴⁰ A balatoncsicsói templom 1777-ben, már Bajzáth József püspöksége kezdetén megkezdett és 1781-ben befejezett bővítése – Pfeiffer János kéziratos feljegyzése szerint – szintén Mojsér korábbi tervei alapján készült.

Mojsérral és felsorolt iparostársaival a sümegi mesterek sora majdnem a század végéig működött a veszprémi egyházmegye építkezéseiben. Koller püspök részére a veszprémi palota ma is meglevő gazdag könyvtárberendezését 1769 és 1771 között Sümegen készítette az ottani, a működését még valószínűleg Bíró Márton idejében kezdő Erlinger József asztalos, zárait, kilincseit és egyéb kovácsoltvas részeit pedig a szintén sümegi Szűcs Pál lakatos.¹⁴¹ A szentbékállai templom 1774. évi építésével kapcsolatosan már említett és azt megvalósító Oberhauser Pál kőművespallér személye közelebről ismeretlen, elképzelhető azonban, hogy ő is a sümegi mestergárdához tartozott.

Az utolsó, 18. századi sümegi mesterekről tudósító adat 1798 végéről származik: december 15-én írta alá Oszterhueber Ferenc zalai főszolgabíró és Sipos Ferenc megyei esküdt azt a hetvennyolc oldalas jegyzőkönyvet, amelyben Mezőszegedi Szegedy Ignác halálát követően Zala megyei javait sorolták fel. Az azok között levő, Sümeghez közeli Ötvös-pusztai kastély és a mellette levő kúria, valamint a badacsonyi Szegedy-présház becslését öt iparosmester végezte, közülük a sümegi Pressni József kőműves, Redlinger József ács, Tóth József lakatos és Reszli János üveges, valamint Formann József tapolcai asztalos.¹⁴² Közülük Redlinger József ácsmester a korábban Paul Mojsérral együtt dolgozó David Redlinger fia lehetett, a többiek jelenleg még ismeretlenek.

Sümegen eszerint ekkor, a század végén még több építőiparos élt. Érdekes módon a következő esztendőben, 1799-ben a nagy városi tűzvészben leégett plébániatemplom tetőzetét és toronysisakját mégsem velük építtette újjá a földesúr püspökség: azt Wagner Jakab, az Eszterházy grófok devecseri ácsmestere végezte el. Wagner elkészítette a korábbi, karcsú barokk, hagymasisak formájú torony újjáépítésének tervét is, annak megépítését azonban valószínűleg anyagi okokból nem engedélyezték. Helyette a ma is álló, egyszerűbb sisak készült el, feltételezhetően az ő terve alapján.¹⁴³

A tűzvész az egész várost elpusztította, és hosszú évekig tartott újjáépítése, miután ezt megelőzően, 1779-ben egyszer már porig égett. Iparosainak többsége elköltözött, az 1778–79-ben számba vett, különböző iparban dolgozó 113 mesterből 1793-ban már csak 77, 1801-ben pedig csak 69 maradt.¹⁴⁴ A város 19. század elejéről származó összeírásaiban

építőiparos is egyre kevesebb szerepel. 1807-ben két kőművest, 1828-ban már csak egyet írtak össze, ácsmester nem szerepel bennük, csupán egy-egy asztalos és lakatos.¹⁴⁵ Sümeg az új évszázadra visszaesett az uradalmi mezővárosok eseménytelen hétköznapjaiba, s az egyházmegye további építkezéseiben – amelyeket Padányi Bíró Márton halálát követően Veszprémből irányított Koller Ignác és az őt követő Bajzáth József püspök – már nem volt szerepe. A sümegi mesterek helyét többnyire a Fellner Jakab tervezte veszprémi püspöki palota építőgárdája foglalta el, Fellner pallérjának, Hausensteiner Vencelnek a vezetésével.¹⁴⁶ A Maulbertsch-segéd, Johann Pöckl működését, valamint a Koller Ignác által sok helyen – többek között a sümegi kastély belső kifestésén – foglalkoztatott, Maulbertschhez hasonlóan bécsi festő, Johann Ignaz Cimbalt¹⁴⁷ pedig Bajzáth püspök sok helyen és sokat alkalmazott festője, a Schaffhausenből származott Franz Xaver Bucher váltotta fel.¹⁴⁸

Padányi Bíró Márton veszprémi püspök művészei és mesterei az 1757–1758-ban a sümegi plébániatemplomot kifestő Franz Anton Maulbertsch és társai kivételével nagyjából provinciális felkészültségűek voltak. A néhány kivételtől eltekintve német nyelvű források tanúsága szerint maguk is német nevű, Ausztriából, délnémet területekről, esetleg Morvaországból, Győrön, Pesten, Székesfehérváron, Pápán, Keszthelyen, Zircen át kerültek Sümegre vagy Veszprémbe, ahonnan azután a püspök szerződtette őket akkor még öt vármegyére kiterjedő, a Dunakanyartól a Drávaig elterülő egyházmegyéje templomainak, plébániáinak, Sümegen saját kastélyának és az azt kiszolgáló gazdasági épületeknek megépítésére, kifestésére, berendezésük készítésére. A legtöbbször a püspök állandó székhelyén, Sümegen lakott családjával együtt, ott adózott, és onnét kérte őket kölcsön a zalai, Kerka-vidéki Szécsiszigettől Pápáig a Dunántúl építető társadalma, a nagybirtokos Eszterházy, Festetics és Szapáry gófoktól a középbirtokos lesencetomaji Nedeczky Károlyig és a somogyi Tóti Lengyel Lajosig. Munkájukat megbízójuk közvetlenül, illetve Bíró Márton a püspöki uradalmakat vezető intézőkön keresztül irányította. A templomok, plébániaépületek, sőt a kastély és a gazdasági épületek készítője 1747 és 1774 között általában Paul Mojsér építőmester volt. A rendszeresen alkalmazott vagy a közeli uradalmakból kölcsönkért kőművesek, ácsok, fa- és kőfaragók, asztalosok, festők és aranyozók, vidéki kismesterek munkássága nyomán alakult ki a Dunántúl középső és déli vidékének az a sokrétű, változatos falusi és kisvárosi barokk egyházművészet, amely ott máig is meghatározó jellegű.

JEGYZETEK

1 Molnár István – Szöllősi Mihály – Körmendy József – Horváth József: A veszprémi egyházmegye papságának névtára. Veszprém 1975, 36–42.

2 Pehm 1934.

3 A vár építésének pontos ideje ismeretlen. A szakirodalomban szereplő 1270–1280 körüli építésére a rendelkezésre álló csekély adatból csak következtetni lehet, mivel legkorábbi említése 1318-ból ismert: *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Budapest 1977, 192 és *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája, 1301–1458. I. Budapest 1996, 418. – Sümeg első említése korábbról, 1280-ból ismeretes, azonban az erről szóló oklevél azt nem említi, hogy a név csupán a települést vagy a várat jelöli: Zsigmond-kori oklevéltár V. 239. regeszta.

4 1651-ben: Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL), Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) E 185. A Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Nádasdy, 54. ff. 415–441, és MOL P 1315. A Batthyány család körmendi levéltára. Batthyány I. Ádám iratai, 2. cs. 1651, f. 211.

5 A vár 1552 utáni építésére *Kozák Károly – Koppány Tibor*: Sümeg. H. n. 1987, 9.

6 *Koppány Tibor – Lenner József*: A sümegi volt püspöki kastély homlokzatának helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem 2. 1959–1960. Budapest 1964, 137–148.

7 *Körmendy 1995*, valamint *Petrák 1949*, pápai családi házára *Haris Andrea*: Telkek és tulajdonosok. A pápai „Hosszu utta” krónikája a 17–18. században. In: Bardoly István – László Csaba szerk.: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Budapest 1998, 358.

8 Pehm 1934, 32.

9 Uo. 459–462. Eszerint Fejér megyében 20, Pilisben 17, Somogyban 47, Veszprémben 12 és Zalában 101, vagyis összesen megközelítően 200 templom felépítettése, illetve anyagi támogatásával történt felépülése tartozik Bíró püspök mecénási tevékenységéhez.

10 Bíró Mártonnak az egész, akkori egyházmegyéje területére kiterjedő építkezései ma még csak részben feltártak. Alig ismert többek között az egyházmegye északi részében, Fejér és Pilis megye területén végzett építető tevékenysége, amelybe sok minden mellett beletartozott a zsámbéki kolostorrom templomának 1754-ben végeztetett állagvédelme is. Az utóbbira *Bozóki Lajos*: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök zsámbéki helyreállítása. Műemlékvédelmi Szemle. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal tájékoztatója 2002/1, 101–112.

11 *Bártfai Szabó László*: A Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története I. Budapest 1911, 336.

12 Acta Cassae Parochorum 7. füzet. (A MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai XVII.) Budapest 1980, 202.

13 A későbbiekben bővebben tárgyalandó személyére l. a tatai Kuny Domokos Múzeumban őrzött Révhelyi-hagyaték (részletesebben l. a 45. jegyzetben), 4. doboz, 7. fasc. No. 2.

14 Uo., Wagenmeister festő személyére l. még *Garas 1955*, 195, 260.

15 MNL Zala Megye Levéltára, Zalaegerszeg. Processus Civiles, 1759. Fasc. 111, No. 65.

16 Pehm 1934, 328–332.

17 Az 1730-as–40-es években Felsőörsön és Veszprémben folytatott építkezéseire l. *Pehm 1934* i. h. és *Lukcsics–Pfeiffer 1933*, 92–100.

18 *Mojzer Miklós*: Architectura civilis. Művészettörténeti Értesítő VI. 1957, 103–118; *Voit Pál*: Tervek, mesterek és a mű. Művészettörténeti Értesítő IX. 1960, 265–279 és *Uő*: Eger és Heves megye művészettörténete (XVI–XIX. század). Püspöki építési iroda. In: *Uő* szerk.: Heves megye műemlékei I. Budapest 1969, 229–237.

19 Az egyházmegye gazdasági iratait – az egyházi levéltár nyugalmazott igazgatójának, dr. Körmendy József kanonok úrnak szíves szóbeli közlése szerint – az 1919-es forradalom idején égették el.

20 Budapesti Egyetemi Könyvtár, Hevenesi-gyűjtemény IX. Maurer: Kollonich Lipót esztergomi érsek iratai, p. 120. Az adatot Baranyai Bélánénak köszönöm. Az egyházmegye általános helyzetére *Körmendy József*: A veszprémi r. k. egyházmegye állapota a török hódoltság végén. In: Somfai Balázs szerk.: A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon (XI–XIX. század). Veszprém 1987, 423–431.

21 *Ádám 1912*, 405.

22 *Körmendy 1995*; *Petrák 1949* és *Pehm 1934*, 459–462 adatai alapján.

23 Veszprém, Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban: VÉL) A.39 B. Protocollum Episcopale, Tom. 18, p. 600. L. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ (azelőtt: KÖH, a továbbiakban Forster Központ), Veszprém megye műemléki topográfiájának adattára. Dr. Körmendy József levéltárigazgató, dr. Csonka László püspöki könyvtárvezető, dr. Horváth József vörösbereányi és Rajczi Pál ugodi plébános, valamint Simon Károly kutatása, amely a tervezett, de meg nem valósult Veszprém megyei műemléki topográfia számára 1982 és 1990 között, e sorok írójának irányításával készült.

24 Az 1746. október 23-án kelt levél eredetije: VÉL A.39 B. Protocollum Episcopale, Tom. 10, p. 213. Nyomtatásban közli *Pehm 1934*, 366, 396.

25 *Koppány Tibor*: Körmend városának építéstörténete. Körmend 1986, 51, 55 és *Uő*: Egy dunántúli nagybirtok építési szervezete a 18–19. században. In: Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1991–2001) XI. Szerk. Bardoly István és László Csaba. Budapest 2002, 195–224.

26 *Pehm 1934*, 366, 396; *Végvári Lajos*: A sümegi Maulbertsch freskók. Budapest 1958, 15. Újabbban a Cs. *Dobrovits 1983*, 74–75. által felfedezett „sümegi mester”-t tartja a templom tervezőjének *Kostyál László*: Gróf Batthyány Lajos, mint mecénás. Magyar Művészeti Fórum I. évf. 1. sz., 1998. szeptember, 44.

27 *Lukcsics–Pfeiffer 1933*, 122.

28 Uo. 35.

29 Uo. 50, 58.

30 Uo. 170.

31 Uo. 113–114, 166.

32 Uo. 194.

33 Uo.

34 L. *Haris 2009*.

35 A végrendelet szövege: MNL Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém város levéltára, Fasc. T. No. 5. és Révhe-

lyi-hagyaték (Tata, Kuny Domonkos Múzeumban, a to-
vábbiakban KDM, részletesebben I. a 45. jegyzetben), 11.
doboz, 23. fasc. No. 3.

36 Horváth József: Vörösberény története. Vörösberény
1979, 44, 78.

37 Uo. és Pehm 1934, 366, 396, valamint Korompay
György: Veszprém. Budapest 1957, 161 és Végvári i. h. (26. j.)

38 Zádor Anna – Genthon István szerk.: Művészeti Lexi-
kon IV. Budapest 1968, 546, ahol csupán a régi megyehá-
za és a piaristák építkezéseihez készített terveit említik.
A Tiethardt munkásságát ismertető és eddig megjelent mű-
vek az említettek közül több épületet sorolnak az ő mun-
kásságába, anélkül, hogy azok bizonyítékait felsorolják.

39 Lukcsics–Pfeiffer 1933, 113.

40 Legutóbb a veszprémi Vár u. 29. és 31. épületek
helyreállítását megelőző két tanulmányban szerepel
más adatok hiányában Tietharth neve: G. László Judit:
A veszprémi Dubniczay-ház (Vár u. 29.) műemléki kuta-
tása és annak hatása az épület újjászületésére. Műemlék-
védelem LI. 2007/2, 99 és Úó: Újabb adalék a veszprémi
kanonoki házak feltáruló értékeihez. Beszámoló a Vár
utca 31. kutatásának első szakaszáról. In: Mentényi Klára
– Szentesi Edit szerk.: Kő kövön. Dávid Ferenc 73. szüle-
tésnapjára. Budapest 2013, I. 363.

41 Cs. Dobrovits 1983, 74.

42 Uo. 75, 84, 119/208. jegyzet.

43 Uo, 74. A felsorolt templomok korábbi irodalma,
illetve Bíró Márton püspök életrajza (Pehm 1934) és kö-
zölt naplója (Hornig Károly: Padányi Bíró Márton veszpré-
mi püspök naplója. Veszprém, 1903) alapján korábban
is ismert volt, hogy azokat ő építtette, Cs. Dobrovits
Dorottya pedig építészeti alakításuk, homlokzataik és
részleteik vizsgálatával állapította meg, hogy mesterük
azonos.

44 Uo, a kastély kápolnájának szerződésére Pehm
1934, 381.

45 KDM Révhelyi-hagyaték, 4. doboz, 7. fasc. No.
2. „Pfeiffer gyűjtése a veszprémi püspöki levéltár-
ból” címmel. Az onnan származó adatokat tartalmazó
iratok fénymásolatát a művészettörténész Keresztessy
Csaba kollégámnak és barátomnak köszönhetem.

46 Valamennyi szerepel Bíró Mártonnak 1756-ban a
Helytartótanácsához írott levelében, amelyben a Cassa
Parochorum javára befizetendő összeg elengedését kérte:
VÉL A.39 B. Protocollum Episcopale. Tom. 15, p. 23.

47 Mindkettőre: KDM Révhelyi-hagyaték, 4. doboz, 7.
fasc. No. 2.

48 Uo.

49 Uo.

50 Uo.

51 MOL P 1216. Eszterházy család pápai levéltára, 30.
cs., caps 63. No. 22. p. 506, 521. Az adatot Cs. Dobrovits
Dorottyától 1981-ben kaptam.

52 KDM Révhelyi-hagyaték, 4. doboz, 7. fasc. No. 2.

53 Petrák 1949, 71–72.

54 1745. július 28-án „Paulus Moser et Marianne
Prögerin” keresztszülőként szerepel a sümegi r. k. plébá-
nia Keresztelési anyakönyv 1717–1760 című kötetében.

55 MNL Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg,
Processus Civiles, 1745–1759. Fasc. 111. No. 56.

56 VÉL A.39 B. Protocollum Episcopale, Tom 3. p. 144.
A templom felépült, Bíró püspök 1749-ben szentelte: uo.,
Acta parochiale, Fasc. 3. No. 81–82.

57 VÉL A.39 B. Protocollum Episcopale, Tom 17. p. 12.
58 KDM Révhelyi-hagyaték, Pápai leveleskönyvek,
No. 2. p. 23.

59 VÉL A.39 B. Protocollum Episcopale, Tom. 15. p. 23.

60 Koppány–Lenner i. m. (5. j.) 143, 148/37. jegyzet.

61 Aggházy Mária: A zirci apátság templomépítkezései
a XVIII. században. Veszprém 1937, 32, 44–45.

62 Rózsáné Lendvai Anna: Adatok Sümeg és Tapolca
XVII–XIX. századi történetéhez, különös tekintettel a
kézműiparra. A Veszprém Megyei Múzeumok Közlemé-
nyei 17. 1984, 546–547, valamint MNL Zala Megyei Levél-
tár, Zalaegerszeg, IV. 9/B. Conscriptio Universalis Oppidi
Sümegh, Anno 1770, 49. oldal.

63 A kővágóörsi terv kisebb igényű voltára és azzal
szemben a „sümegi mester”-nek tulajdonítható temp-
lomok igényességére I. Cs. Dobrovits 1983, 74–75. Kővá-
góörs r. k. templomából Moser terve szerint csak annak
szentélye épült fel, a teljes templomot jelenlegi formájára
Eszterházy Károly 1795-ben pápai mesterével, Pauly Mi-
hállyal építtette meg: Cs. Dobrovits 1983, 53.

64 VÉL Acta parochorum, Fasc. 8. No. 25, p. 347.

65 Cs. Dobrovits 1983, 40, 95.

66 VÉL A.8/5, p. 167.

67 VÉL Acta parochorum, Fasc. 3. No. 81–82.

68 Uo. Fasc. 35. No. 117.

69 VÉL A.8/12. 1779, p. 1.

70 VÉL Acta religiosa, Fasc. 3. No. 19/b.

71 Cs. Dobrovits 1983, 32. ábra.

72 A kisméretű és nagyon rossz állapotban levő, kö-
zépkeresztény eredetű sümegi plébániatemplom helyére ter-
vezett új templom építésére nagyon későn került sor
annak ellenére, hogy a püspök már 1747-ben arra utasít-
totta Szentimrey Ferenc veszprémi örkanonokot, hogy
a Veszprém-ben dolgozó kőművesmesterrel vagy annak
pallérjával szedesse össze az ottani székesegyház hely-
reállítása után megmaradt faragott köveket és szállít-
tassa Sümegre, ahol új templomot akar építtetni (VÉL
Protocollum Episcopale, A.39 B. Tom. 3. p. 148.). Az
építkezésre azután került sor, hogy a püspök bécsi ágense,
Bernáth György nem kapta meg a királynőtől az en-
gedélyt arra, hogy a romos vár udvara körüli épületek
bontási anyagából építtesse meg az új sümegi templom
kriptáját (Uo. A.39 B. Tom. 12. p. 454.). A templom ün-
nepélyes alapkövetétele 1756. március 21-én történt (Uo,
Protocollum mixtum, p. 208). Másfél évvel később, a püs-
pök 1757. augusztus 17-én írott levele szerint elkészült az
összes kőművesmunka, csak a hajó boltozása befejezetlen
(Uo, Protocollum Episcopale, A.39 B. Tom. 17. p. 83).

73 Haris 2009, 13–28.

74 Cs. Dobrovits 1983, 74–75.

75 Sturm mintakönyveinek 18. századi magyarországi
elterjedéséről Bibó István: A magyar építészeti szakiroda-
lom kezdetei. Építészeti szakkönyvek Magyarországon
a XVIII. században. In: Zádor Anna – Szabolcsi Hedvig
szerk.: Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti ta-
nulmányok. Budapest 1978, 85–86, 118–121.

76 KDM Révhelyi-hagyaték, 4. doboz, 7. fasc. No. 2.
Pfeiffer János saját kezű megjegyzése.

77 A fényképet akkor kérésre néhai Lenner József sümegi
kollégiumigazgató készítette. Az 1938-ban átalakított
orgonaszekrények mögött további falképek is gyaníthatók.

78 Ádám i. m. 1912, 417. és KDM Révhelyi-hagyaték, 4.
doboz, 7. fasc. No. 1–2.

79 A plébánia Historia domusában 1812-ben feljegyezték, hogy az 1799. évi tűzvészben az egész város leégett, a templom tetéjével és toronysisakjával együtt, megolvadtak és lezuhantak harangjai, és elpusztult órája, a lángok becsaptak az ablakokon, és korommal vonták be a falképeket. Harangjai és órája még akkor sem volt. Öt évvel később, 1817-ben Laszkallner Antal sümegi plébános arra kért engedélyt Kurbély György püspöktől, hogy Maulbertsch tanítványával, a szombathelyi székesegyház kifestésében közreműködött, községi Gerich Károllyal letisztíthassa a szentély falait, a falképeket kiegészíttethesse és rendbe hozathassa (VÉL Acta parochialia, Fasc. 22. No. 71).

80 Lukcsics–Pfeiffer 1933, 233.

81 Uo. 107.

82 VÉL Acta religiosa, Fasc. 3. No. 19/b.

83 MNL Zala Megye Levéltára, Processus civiles 1759. Fasc. 111. Nr. 65.

84 MOL Helytartótanácsi levéltár, Acta Religionaria. Lad. N. Fasc. 117. No. 34–36. Az adatot néhai Baranyai Bélánénak köszönhetem.

85 Rózsáné Lendvai 40. jegyzetben i. h.

86 Uo. 536.

87 Acta Cassae Parochorum 7. füzet. i. m. (9. j.) 110–111.

88 Lukcsics–Pfeiffer 1933, 29, 58, 107, 125.

89 Uo. 231–233.

90 MNL Zala Megye Levéltára, Processus Civiles 1759. Fasc. 111. No. 65.

91 Pehm 1934, 381. Mesterségének megnevezése és a püspökhöz való viszonyát l. a „Johann Wachtländer bischöflicher Hoftischlermeister in Simeg” című iratban: VÉL Archivum Kollerianum, fasc. 42. No. 1.

92 Péczely Piroska: A keszthelyi Festetics kastély és belső berendezése. Budapest 1958, 70.

93 Sümeg, r. k. plébánia, keresztelési anyakönyvek, 131. oldal.

94 Idézi Tóth 2007, 272.

95 1749. április 18. Sümeg: VÉL A.39 B. Protocollum Episcopale. Tom. 9, p. 120.

96 „Die eadem (t. i. az előző tételben szereplő »16. junij«) az Méltóságos Uraságh parancsolattjából bizonyos munkára az Keszthelyi Keő faragónak Fischer Albertnak adtam foglalóval . . . 50.” Személyét Eszes László: A keszthelyi kőfaragó műhely emlékei a Balaton vidékén (1750–1850) című tanulmánya (Műemlékvédelem XXIV. 1980, 84–107.) nem ismeri.

97 Franz Holcz személyét Holecz néven Eszes i. m. tárgyalja, bár megjegyzi, hogy „neve nem szerepel a cég könyvében”. Az 1775-ben Joseph Spenn által faragott síremlék német nyelvű felirata szerint 1775-ben hunyt el harminchat éves korában. Ebben az esetben 1739-ben kellett volna születnie, Sümegen pedig tizenegy éves korában dolgoznia. A síremléken olvasott évszám eszerint téves, valószínűleg nem harminchat, hanem ötvenhat éves korában hunyt el.

98 Koppány Tibor – Péczely Piroska – Sági Károly: Keszthely. Budapest 1962, 39, 136.

99 Sopronra Csatai Endre: A nyugatmagyarországi barokk plasztika problémái. A MTA II. Osztályának Közleményei 1951/II. 91–102; Sopronra, Székesfehérvárra, Szombathelyre, Budára: Aggházy 1959. 1. 230, 249 és Gy. Balogh Ágnes: Adatok a budai kőműves és kőfaragó cég életéből (1690–1872). Építés-Építészettudomány XXVII. 2000, 287–288. Walch Tamásról legújabbban l. Haris 2012, 218.

100 Molnár–Szöllösi–Körmendy–Horváth i. m. (1. j.) 26.

101 Koppány–Péczely–Sági i. m. 100. és Cs. Dobrovits 1984, 91.

102 Schoen Arnold: Székesfehérvár 18. századbeli kő- és képfaragói. Székesfehérvári Szemle I. 1931. 6. szám, 3; Kapossy János: A magyarországi barokk európai helyzete. Magyar Művészet VII. 1931, 22; Aggházy 1959. 1. 108–109, 269. Legújabbban Haris 2012, 216–217.

103 A vázsonyi oltárokra Rados Jenő: Magyar oltárok. Budapest 1938, 71, de 1773. évi dátummal. Schmidt eredeti rajzát közli Koppány Tibor: A Balaton környékének műemlékei. Budapest 1993, 52–53 a főoltár tervének képevel, vö. G. Györffy Katalin: A veszprémi Szentháromság-émlék. Művészettörténeti Értesítő XLIII. 1984, 61.

104 Schmidt veszprémi működésére Lukcsics–Pfeiffer 1933, 92, 106–107, 120; Korompay György: Veszprém, 1957, 217; Aggházy 1959. 1. 269. Legújabbban l. Haris Andrea: Kontúrok. Schmidt Ferenc képfaragó és a Szentháromság-szobrok. In: Bubryák Orsolya szerk.: „Ez világ, mint egy kert . . .” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Budapest 2010, 741–750.

105 G. Györffy i. m. (103. j.) 57–63, a teljes korábbi irodalommal. A várpalotai kőfaragókra Koppány Tibor: A kismartoni uradalom szentmargitai kőfaragói a Dunántúl 18–19. századi építkezésein. In: Bardoly István szerk.: Etűdök. Tanulmányok Granasztóiné Györffy Katalin tiszteletére. Budapest 2004, 193–205.

106 A középkori karthauzi kolostor templomából újjaépített barokk plébániatemplomot 1761-ben szentelte fel Bíró Márton püspök, akkori berendezése ismeretlen. A veszprémi székesegyház főoltárának áthelyezésére: VÉL Fragmenta Visitationis Canonicae XXXIX/11. I., valamint Ádám 1912, II. 416.

107 Haris i. m. (104. j.) 748.

108 Hegedüs Tibor: A sümegi ferencesek restaurációs tevékenysége a XVII–XVIII. században. Doktori értekezés. R. k. Hittudományi Akadémia, Budapest 1967. Kézirat a R. k. Hittudományi Akadémia Könyvtárában, 1967/11/1. ltsz.: 42.

109 Uo. 127. Sternről legújabbban l. Haris 2012, 217.

110 Historia domus, Hajmáskér, r. k. plébániahivatal; Lukcsics–Pfeiffer 1933, 107. oldala szerint négy szobrot faragott a hajmáskéri templom számára, Szent Péter és Szent Pál, továbbá két angyal alakját.

111 MOL P 707. Zichy család levéltára, 296. cs. Fasc. 235. No. 7.

112 A veszprémit említi Lukcsics–Pfeiffer 1933, 31 és Aggházy 1959, 1. 295; a hahóti 89/118, a kehidai 89/697, a kislódi 89/698, a három ismeretlen helyről származó 89/119, 89/203, és 89/663 leltári szám alatt található a veszprémi Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjteményben.

113 Aggházy 1959, 1. 269.

114 VÉL A39. B. Protocollum Episcopale. Tom. 12. p. 315, idézi Lukcsics–Pfeiffer 1933, 109.

115 Uo. 499. Schmidt és Bíró Márton püspök kapcsolatára a Szentháromság-szobrok készítését illetően l. Haris i. m. (103. j.)

116 Lukcsics–Pfeiffer 1933, 92.

117 Bérci László: Schmidt József Ferenc munkássága. Kézirat, (egykori) Állami Műemlékrestaurálási Központ, A/78. ltsz. A kéziratot a szerzőnek köszönöm.

118 Historia domus, Hajmáskér, r. k. plébánia.

119 Ádám 1912, 414.

- 120 VÉL Acta Kolleriana, Fasc. 42. No. 8.
- 121 Antesner festő munkásságára: *Lukcsics–Pfeiffer* 1933, 31, 106–107, 122; *Garas* 1955, 186, 203. Várpalotai szereplésére: MOL P 707. Zichy család levéltára, 294. cs. Fasc. 234. No. 31, 33. és 297. cs. Fasc. 235. No. 8.
- 122 A sümegi szöszékre *Kovács Kalliszt*: A sümegi ferences rendház és kegytemplom története. Sümeg 2005, 38. Győri szerepére *Garas* 1955, 253, de ezen a néven több személlyel, akárcsak *N. Mészáros Júlia*: Festészet Győrött a XVII–XVIII. században. Győri festők. In: Győri Tanulmányok 12. Győr 1992, 130, vö. *Haris* 2012, 217.
- 123 A festő Vogl sümegi működésére *Garas* 1955, 64–65; legújabban *Buzási Enikő*: Fogel Gegely. In: Kószegehy Péter főszerk.: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon III. Budapest 2005, 145–147.
- 124 Maulbertsch sümegi működésére *Garas* 1955, 54–56, 64, 195, 234, 270 és *Uó*: Franz Anton Maulbertsch 1724–1796. Budapest 1960, 40–44, 243, 260, irodalommal. Legújabban *Haris* 2009, 13–28. Maulbertsch és műhelye Sümegre érkezésének idejére vonatkozóan érdemes idézni Bíró Mártonnak Farkas Ferenc zalai főszolgabíróhoz 1757. augusztus 17-én írott levelét, amelyben jelezte, hogy „...A kép írók is már jövő szerdán Bécsből el érkeznek, kik az egész templomot munkájok alá venni fogják ...”. Ugyanebben a levélben azt is megírta, hogy a hajó boltozásának kivételével a templom valamennyi kőművesmunkája elkészült (VÉL Protocollum Episcopale. A.39 B. Tom. 17. p. 83.). Maulbertsch és társai eszerint a szentély festését a hajó boltozásával azonos időben kezdték meg. A sümegi kastély belső tereinek ma már nem látható kifestését a kutatás jelenlegi eredményei alapján Bíró Márton halálát követően, Koller Ignác püspök megrendelése alapján – amint arról később szó esik – Johann Ignaz Cymbal készítette (l. 147. jegyzet).
- 125 *Garas* i. m. 1960, 40–44, 181, 205. és öt idézve *Tóth* 2007, 270.
- 126 A sümegi plébánia anyakönyveit néhai dr. Szabó Sándor kanonok-plébános engedélyével 1953 és 1955 között volt alkalmam átnézni. Krautham nevét a plébánia halotti anyakönyve alapján közli *Hőgyész László*: Sümeg évszázadai. Veszprém 1989, 206, és az ő nyomán *Tóth* 2007, 272.
- 127 Az elhunyt Maulbertsch-tanítvány vagy -segéd helyett ekkor hívta meg a plébános azt a kőszegi Carl Gerik (Gerich) festőt, aki annak idején a szombathelyi székesegyház kifestésén dolgozott Maulbertsch mellett: VÉL Acta parochialia. Fasc. 22. No. 71.
- 128 *Farbakyné Deklava Lilla*: A taranyi plébániatemplom építéstörténete. Műemlékvédelmi Szemle X. 2000/1–2, 166–167.
- 129 *Galavics Géza*: A barokk. A rokokó festészete és szobrászata. In: *Galavics Géza – Marosi Ernő – Mikó Árpád*
- *Wehli Tünde*: A magyar művészet a kezdetektől 1800-ig. Budapest 2001, 404. A művészt Johann Pöckl néven említi már *Garas* 1955, 95, 196, 310, 321, 352 és legújabban (*Galavics* i. m. nyomán) a balatonkeresztúri templom falkepei festőjeként *Jávor Anna*: Festészet a 17–18. században. In: Kószegehy Péter főszerk.: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon III. Budapest 2005, 115.
- 130 *Tóth* 2007.
- 131 MNL Zala Megye Levéltára, Conscriptio Universalis ... Oppidi Sümegh, 1770. IV. 9/B. 53. oldal.
- 132 Uo, vö. *Galavics* 129. jegyzetben i. h. és *Tóth* 2007, 267–270.
- 133 *Tóth* 2007, 270, a legújabb szlovéniai kutatásra hivatkozva.
- 134 *Tóth* 2007, 275–276.
- 135 Néhai Bérci Lászlónak, az Országos Műemléki Felügyelőség, illetve annak jogutódjaként az Országos Műemlékvédelmi Hivatal restaurátor osztálya vezetőjének szíves szóbeli közlése, valamint az ő 1996. augusztus 7-én tett helyszíni szemléről készült jelentése a Forster Központ (azelőtt Kulturális Örökségvédelmi Hivatal) irattárában, 11.590 szám alatt.
- 136 Orsatti személyére és sümegi működésére l. *Aggházy* 1959. 1. 49, 75, 251, és 2. 256. irodalommal.
- 137 *Ádám* 1912, 308, 414.
- 138 Cs. *Dobroviits* 1983, 74–75.
- 139 Valamennyire: KDM Rév helyi-hagyaték, 4. doboz, 7. fasc. No. 2
- 140 Uo.
- 141 Ugyanott, a Pfeiffer János által feljegyzett püspöki levéltári jelzettel, Erlinger működésére: *Rationes Generales in Dominii Sümeg. 1769. 1. Jun. – 31. Dec. és 1771. 1. Julii – 7-bris; Szűcs Páléra ugyanott, Rationarium Intractu et Exitu etc. in Dominio Sümeg de anno 1771.*
- 142 A Zala Megyei Levéltárból származó adat Miklósi Sikes Csaba sümegi múzeumigazgató szíves közlése.
- 143 KDM Rév helyi-hagyaték 11. doboz, 23. fasc. No. 3.
- 144 *Kapiller Imre*: Sümegi tűzvész 1799-ben. In: *Zalai Gyűjtemény* 28. Zalaegerszeg 1989, 63–75; *Uó*: Tűzvész Sümegen 1779-ben. In: *Zalai millennium. Szemelvények Zala megye múltjából. Zalaegerszeg* 2000, 41–43.
- 145 *Rózsáné Lendvai* i. m. 542–548.
- 146 *Lukcsics–Pfeiffer* 1933, 128–131, 154–155, 228–230.
- 147 *Jávor Anna*: Cymbal, Johann Ignaz. In: Kószegehy Péter főszerk.: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon II. Budapest 2004, 37–39.
- 148 *Garas* 1955, 146, 198, 200, 204, 211. és *Jávor* i. m. (129. j.) 116; legújabban *Serfőző Szabolcs*: Franz Xaver Bucher – egy késő barokk festő a Dunántúlon. In: *Bubryák Orsolya szerk.*: „Ez világ, mint egy kert ...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Budapest 2010, 473–488.

RÖVIDÍTVE IDÉZETT IRODALOM

- Ádám* 1912 – *Ádám Iván*: A veszprémi székesegyház. Veszprém, 1912.
- Aggházy* 1959 – *Aggházy Mária*: A barokk szobrászat Magyarországon 1–3. Budapest 1959.
- Cs. *Dobroviits* 1983 – Cs. *Dobroviits Dorottya*: Építkezés a 18. századi Magyarországon (Az uradalmak építészete). Budapest 1983.
- Haris* 2009 – *Haris Andrea*: „Istae fabricae a Martino”. Padányi Bíró Márton és a sümegi templom falkepei. In: *Jávor Anna, Lubomír Slavíček szerk.*: Késő barokk impressziók. Franz Anton Maulbertsch (1724–1796), Josef Winterhalder (1743–1807). *Garas Klárának* 90. születésnapjára. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2009, 21–33.

- Haris* 2012 – *Andrea Haris*: Meister und Werkstätten. Ausbau und Einrichtung der Benediktinerabtei in Tihany im 18. Jahrhundert. *Acta Historiae Artium* LIII. 2012, 137–233.
- Garas* 1955 – *Garas Klára*: Magyarországi festészet a XVIII. században. Budapest 1955.
- Körmendy* 1995 – *Körmendy József*: Gróf Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága, 1665–1720. (A veszprémi egyházmegye múltjából 16.) Veszprém 1995.
- Lukcsics–Pfeiffer* 1933 – *Lukcsics Pál* – *Pfeiffer János*: A veszprémi püspökvár a katolikus restauráció korában. Veszprém 1933.
- Pehm* 1934 – *Pehm József*: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. (A veszprémi egyházmegye múltjából 2.) Veszprém 1934.
- Petrák* 1949 – *Petrák Mihály*: Acsády Ádám veszprémi püspöksége. (A veszprémi egyházmegye múltjából 13.) Veszprém 1949.
- Tóth* 2007 – *Tóth Zsuzsanna*: Maulbertsch ismeretlen festőtársa Nyugat-Dunántúlon: Johannes Pöckel nyomában Szécsiszigeten, Sümegen, Balatonkeresztúron és Segesden. *Művészettörténeti Értesítő* 56. 2007, 267–280.

BISHOP OF VESZPRÉM MÁRTON PADÁNYI BÍRÓ'S CIRCLE OF ARTISTS AND ARTISANS (ADDENDA TO ART IN TRANSDANUBIA IN THE MID-DECADES OF THE 18TH CENTURY)

Márton Padányi Bíró led the diocese of Veszprém from 1745 to 1762. Earlier he was the deputy to the sickly bishop Ádám Acsády and the head of the chapter supporting the bishop. His aristocratic patron during his ecclesiastic career was chancellor of the Habsburg and the Hungarian court, Count Lajos Batthyány. As the charter issued by King Stephen I in 1009 proves, the diocese of Veszprém was one of the largest, and was still in the mid-18th century. It spread from the large curve of the Danube in the north to the Drava separating the country from Croatia in the south. From 1541 to the end of the 17th century the area belonged to the Ottoman Empire. Since remaining Hungary never acknowledged this officially, it was constantly a battlefield. The territory of the diocese got largely depopulated, the ecclesiastic organization with the buildings perished. Reconstruction could not begin before the end of the 17th century and could only make slow progress for the extensive destruction. The re-organization of the diocesan structure was begun by Márton Bíró's predecessors. In the surviving and re-populated villages, they reorganized the parishes and the construction of church also began, partly supported by the diocese and in greater part by the landowners in their private estates. Márton Bíró took part in the construction spree as bishop Acsády's deputy and a member of the Veszprém chapter, rebuilding several ruined medieval churches. Since the middle ages the seat of the diocese was Veszprém, but at that time it was mainly inhabited by Protestants. As Bíró was not on good terms with them, he shifted his seat to Sümeg not far away on the northern shore of the Balaton, to another ancient centre of the diocese. Thus, for several decades, the small town at the foot of the medieval castle where the bishop's predecessors lived during the 150 years of Turkish occupation became the centre from where he organized and controlled the construction of churches and parishes in his diocese the size of half Pannonia.

The monumental project required building specialists in the first place. Bíró settled masons, carpenters and other artisans the constructions needed in Sümeg. If the necessary workers were not at hand, he borrowed some, particularly stone carvers, from the squires. He also contracted painters, sculptors and other artists of nationwide renown from larger cities, Győr, Sopron, even Buda. To decorate the interior of the Sümeg parish church he had built,

he invited Franz Anton Maulbertsch from Vienna. The master builder who planned his buildings and supervised their construction was Paul Mojser, who arrived from South German or Austrian areas probably via Győr and settled in Sümeg. In addition, other brick-layers, carpenters, brick-makers, tilers, blacksmiths, locksmiths, joiners settled also in Sümeg, as well as painters, stone carvers, sculptors, stuccoists from Veszprém, Kőszeg, Keszthely, Pápa, Pest and Zirc were involved in the completion of churches, parish and farm buildings. The employed artisans included Maulbertsch's colleagues Andreas Brugger who had come with him from Vienna and painters Valentin Krautham who died in Sümeg in 1758 and his pupil Johann Peckl. The latter bought a house and settled in Sümeg, where he received the commissions from squires to decorate different churches all over Pannonia.

In addition to ecclesiastic buildings the bishop had secular buildings, first of all his own residence, built in Sümeg. The mansion, together with the outhouses, stables, granary, workshops for the craftsmen, were erected by the building specialists working on the churches. In addition, he also had dwellings for the overseers, school, schoolmaster's house and pub built. Starting with the bishop's mansion, all buildings were planned by Mojser and built by the artisans of Sümeg, Keszthely and Veszprém. The interiors were decorated by artists and craftsmen borrowed from other locations. It is also possible that some rooms of the mansion were adorned by Maulbertsch's frescoes.

With the death of Márton Bíró the leading role of Sümeg declined. His successor bishop Ignác Koller restored the seat of the diocese to Veszprém where he had the still extant palace built by one of the most famous architects of his age, Jakab Fellner.

KOPPÁNY Tibor H-1118 Budapest, Csíkihegyek u. 16. IX./35.

Kulcsszavak: Veszprémi Püspökség, Padányi Bíró Márton püspök 1745–1762, templomépítés, püspöki palota, Sümeg, Paul Mojser építőmester, iparosok / *Keywords*: Veszprém diocese, bishop Márton Padányi Bíró 1745–1762, building of churches, Episcopal palace, Sümeg, master builder Paul Mojser, artisans